

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Sabina Gosarić

**POVEZANOST ŠKOLSKE KLIME I NASILNOG
PONAŠANJA UČENIKA NA DRUŠTVENIM
MREŽAMA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Sabina Gosarić

**POVEZANOST ŠKOLSKE KLIME I NASILNOG
PONAŠANJA UČENIKA NA DRUŠTVENIM
MREŽAMA**

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Irena Cajner Mraović

Zagreb, 2018.

Zahvala

Zahvaljujem Gradskom uredu za obrazovanje Grada Zagreba za mogućnost sudjelovanja u ovom istraživanju.

Dodatno se zahvaljujem prijateljicama i prijateljima koji su mi pružali moralnu potporu i nesebično razumijevanje, ne samo tijekom izrade diplomskog rada, nego i tijekom studiranja i bez kojih taj period ne bi bio toliko zabavan i bogat doživljajima.

I na kraju, najveću zahvalnost za sve što sam postigla pripisujem svojim predivnim roditeljima i svojoj sestri koji su uvijek bili tu za mene i upućivali me na pravi put i bez kojih sve ovo ne bi bilo moguće.

Od srca svima VELIKO hvala!

Sažetak

Društvene mreže su online zajednice pojedinaca koji dijele zajedničke interese i aktivnosti koje ih povezuju te omogućuju interakciju i razmjenu digitalnog sadržaja a najčešći korisnici su pripadnici mlađe populacije. Društvene mreže imaju niz prednosti, ali i rizike poput pojave elektroničkog nasilja. Elektroničko nasilje definira se kao agresivno, namjerno djelo koje provodi skupina ili pojedinac, koristeći elektroničke oblike komuniciranja te se ponavlja u više navrata tijekom vremena protiv žrtve koja se ne može braniti. U ovom radu je bio cilj utvrditi postoji li povezanost školske klime sa nasilnim ponašanjem učenika na društvenim mrežama. Ovo istraživanje se temelji na postupku anketiranja, a provedeno je na 451 učeniku u šest srednjih škola u Gradu Zagrebu. Školsku klimu smo istraživali na temelju prirode odnosa između nastavnika i učenika, prirode odnosa među učenicima, mjere do koje je učenička autonomija dozvoljena pri donošenju odluka i mjere do koje škola pruža jasna, konzistentna i korektna pravila. Navedene varijable su stavljene u korelaciju sa iskustvom nasilja učenika na društvenim mrežama. Pri analizi rezultata korišteni su postupci deskriptivne statistike (hi-kvadrat) a rezultati pokazuju da je školska klima u pogledu odnosa između učenika i odnosa prema nastavnicima, povezana s pojavom nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama. Dobiveni rezultati su značajni jer ukazuju na važnost međuljudskih odnosa i međusobnog poštovanja u školi i na potrebu angažmana u kreiranju pozitivne školske klime koja kao podloga za socijalno, emocionalno i akademsko učenje može reducirati pojavnost nasilnog ponašanja.

Ključne riječi: školska klima, društvene mreže, nasilje na internetu, učenici, Grad Zagreb

Abstract

Social Networks are an online community of individuals which share common interests and activities and which allow interaction and sharing digital content. Most frequent users are members of the younger population. Social networks have a number of advantages, but also risks such as the occurrence of electronic violence (cyberbullying). Cyberbullying is defined as an aggressive, deliberate act carried out by a group or individual, using electronic forms of communication and repeated over time against a victim which can not be defended. The purpose of this paper was to determine whether the school climate correlates with the violent behavior of pupils on social networks. This research is based on a qualitative questionnaire process and was conducted on 451 students in six secondary schools in the City of Zagreb. The school climate was explored on the basis of the relationship between teachers and pupils, the nature of pupils' relationship, the extent to which student autonomy is allowed in making decisions and measures to which the school provides clear, consistent and correct provisions. These variables are correlated with the experience of student violence on social networks. The results show that school climate in relation to pupils 'and teachers' relationships affects the phenomenon of violent behavior of pupils on social networks. The results obtained are significant because they point to the importance of interpersonal relationships and mutual respect in school and the need to engage in creating a positive school climate that as a basis for social, emotional and academic learning can reduce the phenomenon of violent behavior.

Key words: school climate, social networks, cyberbullying, pupils, Zagreb City

SADRŽAJ

UVOD	7
1. ODGOJNO OBRAZOVNO PODRUČJE	8
2. ODREĐENJE POJMA ŠKOLSKE KLIME.....	9
2.1. ELEMENTI ŠKOLSKE KLIME	12
2.1.1. ODNOSI	12
2.1.2. Sigurnost.....	14
2.1.3. Učenje i poučavanje.....	15
2.1.4. Okruženje.....	16
2.3. TIPOVI ŠKOLSKE KLIME.....	17
2.4. MJERENJE ŠKOLSKE KLIME	18
2.5. POVEZANOST ŠKOLSKE KLIME SA KARAKTERISTIKAMA ŠKOLE	19
3. ELEKTRONIČKO NASILJE.....	21
3.1. KARAKTERISTIKE ELEKTRONIČKOG NASILJA	22
3.1.1. Percepcija štete	23
3.1.2. Anonimnost	24
3.1.3. Publika	25
3.1.4. Disbalans moći.....	25
3.2. OBLICI ELEKTRONIČKOG NASILJA.....	26
3.3. SUDIONICI ELEKTRONIČKOG NASILJA I NJIHOVE KARAKTERISTIKE	30
4. DRUŠTVENE MREŽE	32
5. NASILJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA.....	35
5.1. GRUPE MRŽNJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	38
6. RAŠIRENOST ELEKTRONIČKOG NASILJA	41
7. POSLJEDICE ELEKTRONIČKOG NASILJA.....	44
8. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	45
8.1. CILJ ISTRAŽIVANJA	45
8.2. HIPOTEZE	45
8.3. ISPITANICI.....	46
8.4. UPITNIK	46
8.5. METODE PRIKUPLJANJA PODATAKA.....	46
8.6. METODE OBRADJE PODATAKA	47
9. REZULTATI I RASPRAVA	48
9.1. PRIRODA ODNOSA MEĐU UČENICIMA	48
9.2. PRIRODA ODNOSA IZMEĐU NASTAVNIKA I UČENIKA	54
9.3. UČENIČKA AUTONOMIJA PRI DONOŠENJU ODLUKA	57
9.4. MJERA DO KOJE ŠKOLA PRUŽA JASNA, KONZISTENTNA I KOREKTA PRAVILA.....	59
10. ZAKLJUČAK	62
10.1. VERIFIKACIJA HIPOTEZA	62
10.2. PRAKTIČNE IMPLIKACIJE REZULTATA ISTRAŽIVANJA	63
LITERATURA	65

UVOD

Svakim danom svjedoci smo sve naprednijeg razvoja tehnologije, posebno u pogledu tehnologije koja utječe na način na koji međusobno komuniciramo. Pri tome jednu od najznačajnijih uloga ima Internet. Internet je svjetska komunikacijska mreža koja nam omogućuje lakši pronalazak informacija, sadržaja, veće mogućnosti za obrazovanje i učenje pa tako i međusobnu komunikaciju. Internet posebno važno mjesto zauzima u životu mladih upravo u pogledu komunikacije koje sve manje ima u licem u lice obliku, a sve se više seli u virtualni prostor. Tome su pridonijele sve brojnije web stranice, aplikacije i društvene mreže na kojima mladi provode sve veći dio svog vremena. To ima svoje prednosti poput lakšeg povezivanja s drugim ljudima sličnih interesa, veći krug poznanika, mogućnost lakšeg praćenja aktualnosti i trendova koji su posebno bitni mladima. Međutim, uz brojne prednosti, Internet pa tako i društvene mreže mogu imati i brojne negativne strane mogu rezultirati brojnim negativnim posljedicama. Pojava koja se sve češće primjećuje pa tako i problematizira je nasilje na društvenim mrežama. Nasilje je kao takvo prisutno od početka čovječanstva, međutim, pojavom Interneta i činjenicom da se život na neki način seli u virtualni prostor vidljivo je da se tako i brojni poremećaji u ponašanju poput nasilja sele na Internet gdje poprimaju posve nove karakteristike. Svako nasilje je pojava koja uz prevenciju, sve češće nalaže i samu intervenciju, no provedba iste je značajno otežana činjenicom da je mlade puno teže nadzirati u virtualnom prostoru pa tako i prepoznati ako dođe do određenih problema. To predstavlja izazov kako roditeljima, tako i nastavnicima u školi budući da djeca gotovo polovicu dana provedu u školi koja predstavlja važan odgojni čimbenik. U rješavanju tog problema važna je uspostava sinergije između nastavnika i roditelja, kao i konstantni i uporni rad na stvaranju pozitivne klime u školi, koja bi mogla utjecati na pojavnost nasilja na društvenim mrežama među mladima. Na tu temu u novije vrijeme postoje inozemna istraživanja, međutim u Hrvatskoj ne raspolažemo podacima koji govore o relaciji, odnosno povezanosti školske klime i nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama. Budući da mladi puno vremena provode i u školama, važno je imati saznanja da li klima u školama može i na koji način utjecati na pojavnost nasilja na društvenim mrežama. Iz tog razloga je tema aktualna te njena elaboracija može pomoći i učenicima i djelatnicima u školi a tako i roditeljima koji nerijetko imaju malo informacija kako se suočiti sa tim problemom i kako utjecati na suzbijanje istog. Postoji li povezanost školske klime i nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama pokazat će rezultati ovoga pilot istraživanja.

1. ODGOJNO OBRAZOVNO PODRUČJE

Prilikom pokušaja pojmovnog određenja odgojno-obrazovnog ozračja problem je upotreba istoznačnica jer se za izraz ozračje u odgojno-obrazovnom kontekstu upotrebljava više različitih istoznačnica (klima, atmosfera, ton, duh, ugođaj, okolina, ambijent, situacija, okružene, okolnosti, kultura, etos, moral), a s druge strane postoje različiti pokušaji razlikovanja ozračja s obzirom na njegove sadržaje ili sastavnice (socijalno, psihološko, organizacijsko, demokratsko, intelektualno i sl.) odnosno s obzirom na institucijsku razinu na koju se odnosi (školsko, sveučilišno, razredno, razredno-nastavno. (Bošnjak, 1997:37) Bošnjak (1997:38) navodi da je Thomas (1976) otkrio kako je pojam školsko ozračje ušao u upotrebu još 1955. godine kada ga je u svojim istraživanjima nastave upotrijebio Withall (1949) a pod njim je podrazumijevao „emocionalni ton u međusobnoj komunikaciji, koji djeluje kao opći prateći činitelj u neposrednim dodirima među ljudima." Withall je još prije 70 godina bio na tragu današnjeg definiranja školske klime kao čimbenika koji utječe na odnose u školi

Neki svjetski poznati istraživači odgojno-obrazovnog ozračja (npr. Elett i sur., 1991; Fraser, 1986, Fisher i sur. 1990; Walberg 1974; Anderson 1982 prema Bošnjak 1997:37), u većini svojih radova ne definiraju pojam ozračja nego ih rabe kao opće poznate pojmove i susreću se najčešće dva engleska izraza *climate* i *psychosocial enviroment* u potpuno sinonimom značenju. Kada je riječ školi govore o *school climte* ili *psychosocial enviroment*.

Bošnjak (1997:36) navodi da se tijekom cjelokupne povijesti pedagogije i školstva tražio način da se poboljša odgojno-obrazovno ozračje u kojemu će i učenici i nastavnici postizati bolje odgojno obrazovne rezultate.

Iako je važnost odgojno obrazovnog ozračja bila očigledna, tradicijsko vrednovanje odgojno-obrazovnih rezultata veću je pozornost posvećivalo vidljivim školskim učincima, posebice vidljivim i mjerljivim odgojno obrazovnim rezultatima. Tako je bilo sve do pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća kada se takvo vrednovanje počelo osporavati jer nije moglo dati cjelovitu sliku odgojno-obrazovnog procesa. Proces vrednovanja se odvija na dvije razine: na vidljivoj, propisanoj, intencionalnoj, formalnoj (nadzirana, usmjeravana i pedagoški vođena) i na nevidljivoj, neformalnoj, skrivenoj, čije manifestacije iznenade tek kad se dogode. Rezultati dosadašnjih istraživanja odgojno-obrazovnih ozračja upućuju zaključak, prema kojemu se, poslije inteligencije i predznanja, zamjedbe ozračja pojavljuju kao čimbenik kojim se može

objasniti znatan dio preostale varijance cjeline odgojno-obrazovnih postignuća." (Bošnjak (1997:36)

2. ODREĐENJE POJMA ŠKOLSKE KLIME

Školska klima je koncept koji je nastao na temelju istraživanja organizacijske klime i učinkovitosti škole te je autori iz tog područja definiraju kao relativno trajnu kvalitetu školske okoline koja utječe na ponašanje njezinih članova i slažu se da je školska klima dio školske okoline koji je povezan s individualnim i afektivnim dimenzijama i sustavom vjerovanja u školi (Hanes, Emmons i Comer, 2010; Moos, 1978, Norton, 1984 prema Velki, Kuterovac Jagodić i Antunović 2014:152) Školsku klimu slično definira i Domović (2007:17) koji navodi da „školska klima predstavlja relativno trajnu kvalitetu školske sredine koja utječe na ponašanje njezinih članova i koja se temelji na zajedničkoj percepciji ponašanja u školi, a pod utjecajem je formalne i neformalne organizacije, osobnosti sudionika i upravljanja školom".

Smontara (2008 prema Vlah i Perger 2014:4) navodi da „školsku klimu čine organizacija odgojno-obrazovnog rada u školi, mogućnost sudjelovanja u aktivnostima, jasna pravila koja se odnose na disciplinu i njihovo dosljedno provođenje, kohezija među nastavnicima, jasni ciljevi poučavanja, kvaliteta izvođenja nastave te iskustvo i očekivanja nastavnika"

Cohen sa suradnicima (2000 prema Petrie 2014:26) tvrdi da je školska klima više od individualnog doživljaja te da je školska klima grupni fenomen koji je veći od bilo koje pojedinačne perspektive, dok je za Welsh (2000) školska klima skup nepisanih vjerovanja, vrijednosti i ponašanja koje čine stil interakcije između učenika, nastavnika i školskih administratora. Nadalje, Jurić (199 prema Dumović, 2003:43) ističe da se pod školskom klimom podrazumijeva „specifičan pečat školskog života koji oblikuju i doživljavaju osobe koje u njemu sudjeluju. Prema istom autoru, temeljna karakteristika školske klime je opis interakcijskih oblika u školi a sama školska klima ostvaruje se na različite načine, ovisno o tome kako sudionici tumače i ostvaruju svoje uloge na osnovu njihovog samostalnog razumijevanja u svezi sa zakonitostima i pravilima ustanova."

Upravo je interakcija važan faktor školske klime pa je stoga Perkinsonova (2006) definicija jedna od najčešće korištenih a definira školsku klimu kao „okružje za učenje stvoreno kroz

interakcije i povezanost ljudi, fizičke okoline i psihološke atmosfere" (prema Velki, Kuterovac Jagodić i Antunović 2014:153)

Nadalje, Autori Peterson i Skilba (2000:1) navode da se školska klima može definirati i kao skup osjećaja koje učenici i školsko osoblje imaju prema školi gledano kroz određeno vrijeme a temelje se na tome kako se određeni pojedinac koji se nalazi u školi, osjeća u njoj i da li je škola podržavajuća za učenje (i podučavanje), organizirana i je li sigurna. Stoga se na temelju školske klime može detektirati ima li pojedinac u školi pozitivne ili negativne osjećaje glede svog boravka u školi. Shodno tome, autori smatraju da dobri osjećaji u vezi škole omogućuju da se učenici bolje ponašaju i da bolje uče. Drugim riječima, autori smatraju da je školska klima odraz pozitivnih ili negativnih osjećaja pojedinaca u odnosu na školsku okolinu.

Staničić (1999 prema Dumović, 2003:22) pak raspravlja o važnosti školske klime u kontekstu rukovođenja školom. Jedan od čimbenika je organizacijska klima, odnosno osjećaj pripadnosti skupini koja ima svoja pravila ponašanja. Zatim, školu karakterizira i iznimna slojevitost društvenih odnosa u koje su uključeni učitelji, učenici, stručni suradnici, školska uprava i roditelji. Tradicija je također jedno od obilježja škole po kojoj se jedne škole razlikuju od drugih. Za socijalnu klimu škole bitni su i određeni običaji i procedure poput različitih rituala, primjerice, obilježavanje značajnih datuma, priredbe na početku i na kraju školske godine i sl. Dinamičnost je sljedeće važno obilježje škole a rezultat je stalne izmjene učenika i sklonosti škole za promjenom sadržaja načina i oblika rada u nastavi kao i prilagodba novim zahtjevima koji se postavljaju pred školu Ravnatelj je taj koji mora poznavati sve navedene elemente kako bi mogao utjecati na oblikovanje i održavanje klime koja pogoduje uspješnom radu.

Holtapples i Meier (2000 prema Puzić, 2011:337) navode tri socijalizacijska elementa koji čine školsku klimu a međusobno su povezani:

- *Obrasci očekivanja* u školi mogu pružati raznovrsne mogućnosti za usvajanje poželjnih normi i vrijednosti no mogu biti obilježeni i rigidnim pravilima, pritiscima za postignućem i otuđujućim nastavnim iskustvima.
- *Interakcijska klima* može poticati na sudjelovanje učenika u životu škole kroz zajedničko odlučivanje ili grupne rasprave, no može biti prožeta i hijerarhijskim i autoritativnim stavovima.
- *Relacijska klima* je određena intenzitetom socijalnih veza i kvalitetom socijalnih odnosa u školi. Na relaciji nastavnik – učenici autori ističu važnost povjerenja, razumijevanja i spremnosti za pomoć od strane nastavnika, dok se za kvalitetu odnosa među učenicima

ističe važnost socijalne integracije, solidarnosti i grupne kohezije. (Lindstrom Johnson, 2009. prema Puzić 2011: 337).

Nadalje, jedan od mogućih pristupa u gledanju na školsko ozračje je onaj prema kojemu je „školsko ozračje u velikoj mjeri suma razrednih ozračja unutar škole " (Johnson i Johnson, 1991, prema Bošnjak 1997:41). Jednostavna mjera školskog ozračja, definirana kroz sumu ozračja mogla bi se predočiti u prosjeku bodova, na nekoj ljestvici ozračaja, svih razreda unutar škole.

Postoji razlika između razredne i školske klime. Naime, razredna klima podrazumijeva odnose između nastavnika i njihovih učenika ili samo između učenika u promatranom razredu i o njoj se zaključuje preko mjera učeničkih i/ili nastavničkih percepcija, dok školska klima uključuje odnose nastavnika prema drugim nastavnicima, učenicima, školskim djelatnicima i ravnatelju stoga se školska klima se smatra globalnijom od razredne (Fraser i Rentoul, 1982, Fraser, Docker i Fisher, 1988; Bošnjak, 1996; Zabukovec, 1997 prema Domović 2003:42). Također, prema Prvičić (2001:95) za razliku od školskoga ozračja, razredno ozračje obuhvaća procese u užoj okolini, međusobne odnose učenika i nastavnika u razredu u kojem djeca imaju zajedničke ciljeve i ideale, norme i standarde ponašanja, sudjeluju u sustavu međusobno povezanih uloga i položaja a sebe doživljavaju kao dio razreda, Tijekom procesa školovanja te se karakteristike razvijaju i postaju sve vidljivije Prvičić (2001:95).

Bošnjak (1997:37) zaključuje da se školsko ozračje odnosi na široki spektar odnosa u vodstvu škole, među nastavnicima, učenicima i svima zaposlenima u školi i da bi se bi se takvi odnosi mogli detaljnije analizirati s obzirom na to kakav je odnos prema školi općenito, kakvi su odnosi među zaposlenima kako se potiče razvoj profesije , kako se oblikuju i donose odluke, program i zadaće kakva je hijerarhija školskih ciljeva, kakav je status i potpora učeničkih interesa, kakav je pritisak na radnom mjestu, koliki je stupanj stvaralaštva i s. Ukratko, može se reći da je školsko ozračje specifičan splet čimbenika koji školi osigurava samosvojan način djelovanja i prema kojemu se škole između sebe i vidljivo razlikuju.“

2.1. Elementi školske klime

Školsku klimu se prema Relja (2006:87) može promatrati kroz nekoliko razina:

1. ekologiju školskoga okoliša i organizacijska obilježja
2. kvalitetne i učeniku prilagođene nastavne planove i programe
3. kvalitetu međuljudskih odnosa koja je ujedno najvažnija razina školske klime.

Upravo su odnosi su jedno od četiri područja koje su Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey (2012:3) u svom radu *School Climate Research Summary* u analizirali smatrajući ih važnim elementom oblikovanja pojma školske klime. Preostala 3 elementa su sigurnost, poučavanje i učenje i okruženje.

2.1.1. Odnosi

Jedan od najvažnijih aspekata odnosa u školi je način na koji su ljudi međusobno povezani Kao što je već naglašeno, odnosi utječu na ponašanje učenika, rad nastavnika kao i na njihovu percepciju školske klime..

Čehok, Koprek (1996 prema Relja (2006:87) navode da „međuljudski odnosi pretpostavljaju postojanje moralne svijesti i moralnoga djelovanja svakoga pojedinca te usvojene vještine komunikacije i empatije. Čovjek je biće koje teži za dobrotom, a prema njoj je usmjerena i bit njegova života. Njegovo moralno djelovanje određeno je moralnim vrijednostima, a one označavaju shvaćanje o apsolutnom dobru koje postoji za čovjeka samo u obliku moralnih vrijednosti". Dakle, moralni je odgoj preduvjet za moralno djelovanje a kada je moralno djelovanje uspješno, povećat će kvalitetu međuljudskih odnosa.

Prema Way, Reddy i Rhondes (2007:195) neki teoretičari (Bachman i O'Malley 1986; Connell i Wellborn 1991; Roeser et al. 1998) smatraju da da je za istraživanje školske klime uz autonomiju učenika i pravila škole koje učenici moraju poštivati nužno obratiti pozornost na odnos između učenika i nastavnika i odnose između učenika jer se navedeni elementi poklapaju sa potrebama učenika tijekom adolescentskih godina.

Odnosi između učenika, osjećaj poštovanja i pravednosti od strane učenika i nastavnika neki su od indikatora pozitivne školske klime (Hoy et al. prema Eliot i sur. 2010:535). Važnost međuljudskih odnosa u školskoj klimi ističu i Khoury-Kassabri, Benbenishty i Astor (2005

prema Vlah, Perger 2014:4) i navode da podržavajući i pozitivni odnosi između nastavnika i učenika smanjuju otuđenje učenika te povećavaju važnost uloge škole u očima učenika i jačanje njihove privrženosti školi.

Istraživanja su također pokazala kako u školama u kojima učenici doživljavaju bolju strukturiranost i školsku disciplinu te pozitivan odnos između učenika i nastavnika, postoji manja vjerojatnost za pojavu problema u ponašanju (Wang, Selman, Dishion, Stormshak, 2010; Gregory i Cornell, 2009, prema Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey (2012:6)

Hanish i suradnici (2004) prema Velki, Vrdoljak (2013:103) navode da negativan emocionalni odnos djeteta s nastavnikom povećava vjerojatnost javljanja nasilnoga ponašanja, posebice kod djece mlađe školske dobi. Nastavnik ima najvažniju ulogu u kreiranju odnosa sa učenicima, a kako bi ostvario i zadržao kvalitetne međuljudske odnose sa učenicima važno je da ih učenici doživljavaju kao prijateljski raspoložene i brižne osobe koje se odnose prema njima s uvažanjem jer na taj način učenici češće razvijaju osjećaj pripadanja školi te jačaju pozitivne odnose s ostalim učenicima (Smontara, 2008 prema Vlah, Perger 2014:4).

U priručniku *Best Practice Briefs - School Climate and Learning* (2014) školsko okruženje koje potiče komunikaciju i interakciju ima sljedeće karakteristike: nastavnici i učenici aktivno komuniciraju, interakcija nastavnika i osoblja sa svim učenicima je brižna, osjetljiva, puna podrške i poštovanja, učenici vjeruju nastavnicima i osoblju, prisutan je visok moral između nastavnika i osoblja, škola je otvorena za različitosti i prihvaća sve kulture, nastavnici, osoblje i učenici se poštuju, nastavnici, osoblje i učenici imaju osjećaj doprinosa poboljšanju uspjeha škole, nastavnici su kolegijalni, učeničke grupe su raznovrsne, nastavnici i roditelji su partneri u obrazovnom procesu, odluke se donose na licu mjesta, osoblje je otvoreno za učeničke prijedloge, učenici mogu sudjelovati u donošenju odluka, osoblje i učenici su osposobljeni za prevenciju i rješavanje sukoba. postoji osjećaj zajedništva, nastavnici, osoblje, učenici i obitelji poštuju školu i roditelji doživljavaju školu kao srdačnu i korisnu.

Nasuprot tome je okruženje u kojem nastavnici i učenici ne razgovaraju, nastavnici su izolirani jedni od drugih, učenici se međusobno razdvajaju, roditelji nisu ravnopravni partneri u obrazovnom procesu, sve odluke donosi središnja uprava ili ravnatelj bez uključivanja nastavnika, učenici nemaju ulogu u donošenju odluka a vršnjačko nasilje i sukobi se ignoriraju. Prilikom toga interakcija nastavnika i osoblja s učenicima je minimalna, prisutna je pristranost prema nekim učenicima, dok se neki učenici zanemaruju, okolnosti nekih učenika se ignoriraju, učenici ne doživljavaju nastavnike i osoblje kao nekoga tko radi u njihovu interesu, prisutan je

nizak moral između nastavnika i osoblja, osoblje i učenici su nepristojni, nastavnici i osoblje ne osjećaju se cijenjenima, nedostaje podrška učenicima za njihov rad, nastavnici, osoblje i učenici nemaju osjećaj utjecaja na ono što se događa u školi, nastavnici, osoblje, učenici i roditelji se ne osjećaju se dijelom školske zajednice ni dobrodošlima u školi.

Dakle nužno je raditi na pozitivnoj klimi jer „brižne, sigurne i odgovorne školske klime potiču povezanost sa školom i pružaju optimalnu podlogu za socijalno, emocionalno i akademsko učenje učenika osnovnih i srednjih škola. Gledano sa psihološke strane odnosi se ne odnose isključivo na veze s drugima, već i sa nama samima – kako se osjećamo i brinemo o sebi" (Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey (2012:6), a to je puno lakše kada se nalazimo u pozitivnom okruženju sa dobrom klimom.

2.1.2. Sigurnost

Maslow (1943) je govorio da je sigurnost u društvenom, emocionalnom, intelektualnom i fizičkom smislu, fundamentalna ljudska potreba (Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey (2012:4). Tako je i osjećaj sigurnosti u školi jedan od najvažnijih elemenata školske klime. Kada se učenici ne osjećaju fizički i psihički sigurnima u školi, to je većim dijelom rezultat neuspjeha u međuljudskim i kontekstualnim varijablama koje definiraju školsku klimu. Naime, učenici će u školama koje nemaju poticajne i podržavajuće norme, strukture i odnose vjerojatnije doživjeti vršnjačko nasilje te disciplinske postupke često popraćene velikim brojem izostanaka te smanjenom akademskom uspješnošću (Astor, Guerra, Van Acker, 2010, prema Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey, 2012:5)

Eliot je sa svojim suradnicima (2010:546) otkrio da djeca sa ulaskom u razdoblje adolescencije imaju averziju prema traženju pomoći u slučajevima kada su žrtve nasilja ili kada osjećaju da ima je narušen osjećaj sigurnosti, međutim, napominje da se to može promijeniti sa poboljšanom školskom klimom. Kako bi se škola učinila sigurnijim mjestom nužna je uspostava jasnih pravila ponašanja u svim dijelovima škole i oko škole i njihovo dosljedno provođenje što potvrđuju i istraživanja koja su pokazala da škole u kojima postoji politika jasnih, konzistentnih i poštenih pravila imaju manju razinu nasilja (Vlah i Perger 2014:19) a prema Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey (2012:5). Dobro uspostavljena pravila utječu na strukturiranost i podršku u školama i povezana su s nižom stopom isključivanja iz škola i učestalijim traženjem pomoći učenika kada se nađu u situacijama vršnjačkog nasilja.

2.1.3. Učenje i poučavanje

Ravnatelj škola i nastavnici trebaju nastojati jasno definirati norme, ciljeve i vrijednosti koje oblikuju okruženje u kojem se odvija učenje i poučavanje. Istraživanja podupiru ideju da pozitivna školska klima potiče sposobnosti učenika za učenje, suradnju, grupnu povezanost, poštovanje i obostrano povjerenje (Hoy, Hannum, Tschannen-Moran, 1998, prema Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey 2012:7).

U radu *Best Practice Briefs* (2014) je navedeno da akademsko okruženje koje potiče učenje ima sljedeće karakteristike: naglasak je na akademskom uspjehu, ali potiču se i poštuju sve vrste inteligencija i sposobnosti, metode poučavanja uvažavaju različite načine na koje djeca uče, postavljaju se visoka očekivanja za sve učenike, svi se potiču na uspjeh, redovito se prati napredak rezultati vrednovanja se odmah prenose učenicima i roditeljima, rezultati vrednovanja koriste se za procjenu i prilagodbu sadržaja i načina poučavanja, postignuća se nagrađuju i pohvaljuju, dok su nastavnici samopouzđani i obrazovani.

Nasuprot tome je okruženje u kojem se akademski uspjeh umanjuje ili se ne nagrađuje, metode poučavanja ne uvažavaju različite stilove učenja, očekivanja su niska, očekuje se da će neki učenici pasti, periodično vrednovanje je minimalno ili nije prisutno, o rezultatima vrednovanja se minimalno raspravlja, učenici ne znaju kako unaprijediti njihovu izvedbu, roditelji doznaju o poteškoćama u učenju i ostvarenju uspjeha svoga djeteta na izvješćima o ocjenama, rezultati se ne koriste za unapređenje poučavanja i učenja, nastavnici i učenici ponavljaju neuspjehe, nagrade i pohvale su minimalne, nastavnici su nesigurni

Dakle, treba raditi na poboljšanju školske klime jer utječe na to kako se nastavnici osjećaju u školi i kako poučavaju jer pozitivna školska klima smanjuje iscrpljenost, depersonalizaciju te osjećaj niskog postignuća. Istraživanja pokazuju da su nastavnici predaniji svojoj profesiji kada se pokazuje da ih podržavaju ravnatelj i kolege te je pozitivna školska klima ujedno povezana i s razvojem uvjerenja nastavnika da mogu pozitivno utjecati na učenje svojih učenika (Guo i Higgins-D'Alessandro, 2011; Hoy i Woolfolk, 1993 prema Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey 2012:8). Eliot je sa svojim suradnicima (2010:546) otkrio da djeca sa ulaskom u razdoblje adolescencije imaju averziju prema traženju pomoći u slučajevima kada su žrtve nasilja ili kada osjećaju da ima je narušen osjećaj sigurnosti, međutim, napominje da se to može promijeniti sa poboljšanom školskom klimom.

2.1.4. Okruženje

Koncept okruženja se ovom kontekstu odnosi na povezanost/angažman škole kao institucije te njen fizički izgled i okolicu. Ovaj segment je važan za ostvarenje adekvatne školske klime te podrazumijeva prostor škole (okoliš, uređenost, estetika, učionice, sportska dvorana i kantina), njezin smještaj (prijevoz do škole) i opremljenost (nastavna sredstva i pomagala) (Bezinović, 2010:100).

Adekvatnu školsku klimu uvjetuje i ograničen broj učenika u školskoj zgradi, osjećaju li se učenici sigurno i ugodno u školskom okruženju, jesu li učionice uredne i čiste a školski tereni održavani, je li prisutna niska razina buke, jesu li mjesta za poučavanje i različite aktivnosti prikladna, a učionice uočljive i primamljive te imaju li školski djelatnici dovoljno udžbenika i ostalih materijala. Loša školska klima po pitanju okruženja ima sljedeće karakteristike: učenici se ne osjećaju sigurno zbog maltretiranja na hodnicima, igralištima ili kantinama, učionice su neorganizirane, učionice i školski tereni su prljavi, neuredni i slabo održavani, visoka je razina buke, učionice se nalaze u prostorijama koje nisu namijenjene toj svrsi, prostor je zatrpan a učionice su skrivene i zaštićene od pogleda, nedovoljno je udžbenika i ostalog materijala, kašnjenje isporuka itd. (*Best Practice Briefs* (2014).

Istraživanjem koje je proveo Bezinović sa suradnicima (2010:100) utvrđeno je da velik broj škola u Hrvatskoj ima problema s nedostatkom prostora, učionica, dvorana, neke škole istu zgradu dijele s još jednom školom. Broj je učenika prevelik za veličine učionica i nedovoljan je broj učionica za rad u jednoj smjeni. Učenici nemaju prostor za druženje u vrijeme kada su u školi a nedostaje i prostor za izvannastavne, dopunske i dodatne aktivnosti te nema dnevnog boravka za učenike nižih razreda.

Astor i suradnici (2010) su pokazali su da se učenici osjećaju nesigurnima u područjima škole koja nisu pod nadzorom te isto tako postoje brojna istraživanja koja prikazuju kako izgled učionice, raspored aktivnosti te interakcije nastavnik-učenik mogu utjecati na ponašanja i osjećaje sigurnosti samih učenika (Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey, 2012:10). Također je tvrdeno je da kvaliteta školskih objekata utječe na postignuća učenika te da je glavni posrednik upravo školska klima.

Kantorova (2009:185) je u svom istraživanju u sklopu rada *The School Climate – Theoretical principles and research from the perspective of students, teachers and parents* razlikovala pet različitih aspekata školske klime.

- cjelokupni odnos i motivacija prema školi
- kompetencije i kvaliteta nastavnika
- školska pravila i disciplina
- razredna kohezija
- arhitektonski, estetski i higijenski uvjeti rada škole

Iz navedenog vidimo da nema jedinstvene podjele aspekata školske klime, međutim sigurnost, okruženje, međuljudski odnosi i uvjeti za učenje i podučavanje su konzistentni kroz više istraživanja. Stoga je važno raditi na konstantom poboljšanju tih aspekata školske klime budući da su i istraživanja su pokazala da je pozitivna školska klima povezana s boljim ocjenama, višim samopoštovanjem, smanjenom anksioznošću, depresijom i usamljenošću učenika koji su shodno tome, učenici manje skloni pribjegavati lošem ponašanju a kada dođe do nasilja, učenici su se skloniji obratiti djelatnicima škole za pomoć.

2.3. Tipovi školske klime

Domović (2004:46) navodi da je jedan od najpoznatijih pristupa analizi školske klime rad autora Halpina i Crofta *The Organizational Climate of Schools* iz 1962. godine koji su identificirali su šest osnovnih tipova školske klime, a to su: otvorena (*open*), autonomna (*autonomus*), kontrolirana (*controlled*), familijarna (*familiar*), paternalistička (*paternal*) i zatvorena (*closed*) klima a za svaki od ovih tipova je moguće napraviti sliku ponašanja. U nastavku ću navesti dva najekstremnija tipa školske klime:

- *Otvorenu klimu* karakteriziraju „visoki rezultati na dimenzijama prodornosti i duha i niski rezultati na dimenziji neangažiranosti. Nastavnici nisu iscrpljeni administrativnim poslovima međusobno dobro surađuju ravnateljev način upravljanja olakšava im ostvarivanje. Gledano u cijelosti, članovi skupine su u prijateljskim odnosima. Nastavnici su zadovoljni poslom i dovoljno motivirani za svladavanje teškoća i

frustracija, a učenici su dovoljno su motivirani za svladavanje poteškoća." (Domović, 2004: 48).

- *Zatvorena klima* odnosi se na „situaciju u kojoj članovi skupine postižu malo zadovoljstva, kako s obzirom na ostvarivanje zadataka, tako i u zadovoljavanju socijalnih potreba. Ravnatelj je neučinkovit u usmjeravanju aktivnosti nastavnika, te istodobno ne vodi računa o njihovim osobnim potrebama. Nastavnici nisu angažirani i ne surađuju međusobno, stoga je njihovo postignuće minimalno. Da bi imali neki osjećaj postignuća, nastavnici pišu razna izvješća i ispunjavaju rutinske obaveze. Duh odražava nisko zadovoljstvo poslom i slabo zadovoljavanje socijalnih potreba." (Domović, 2004, 49).

Iako je ovaj instrument korišten u velikom broju istraživanja, mnogi upozoravaju na njegova ograničenja. Naglašava se nekorisnost kontinuuma od šest različitih klima. Najviše im se zamjera što definiraju klimu kroz odnos nastavnika i ravnatelja, koji isključuje odnos prema učenicima kao važnom elementu u stvaranju školske klime (Domović, 2004:49).

2.4. Mjerenje školske klime

Od samih početaka ispitivanja školskog ozračja razvila su se dva temeljna istraživačka pristupa, prvi se odnosio na samo ozračje a drugi na neposredno mjerenje ozračja. „Prvi pristup je vidljiv iz jednog istraživanja u kojemu se manipuliranjem stilom vođenja, stvorilo tri vrste ozračja: autoritativno, demokratsko i "svedopuštajuće" pri čemu je ozračje stvoreni konstrukt. Zahvaljujući preciznijoj konceptualizaciji i operacionalizaciji pojma ozračja, danas u praksi prevladava drugi istraživački pristup, odnosno mjerenje psihosocijalnog ozračja. Psihosocijalno ozračje moguće je mjeriti na dva načina: pomoću objektivnih indikatora (podaci o zakašnjavanju, fluktuaciji, broju nesreća, izostancima, bolovanju, pritužbama, stegovnim mjerama i sl.), a samo ponašanje pomoću vanjskih promatrača koji bilježe ponašanje, te pomoću različitih upitnika, ljestvica procjena, sastavljenog od većeg broja tvrdnji kojima sudionici izražavaju svoje dojmove različitih događaja, postupaka, pravila i odnosa u svojoj sredini" (Fulgosi, 1985 prema Bošnjak, 1997:19),

Slično, Velki, Kuterovac Jagodić i Antunović(2014:153) spominju podjelu mjerenja školske klime od autora Freiberga i Steina (1999) na izravne i neizravne metode. „Izravne metode

odnose se na prikupljanje podataka putem različitih upitnika, intervju, opažanja unutar razreda, videosnimaka i fokusnih grupa, a budući da na stvaranje školske klime utječu različiti faktori u školi, upitnici se razlikuju i prema tome tko su procjenjivači klime, a najčešće su to učenici ili nastavnici, te ostali zaposlenici škole. S druge strane, neizravne metode odnose se na postojeće izvore podataka kao što su zapisi koje čuvaju nastavnici, škole ili lokalni obrazovni centri, a koji mogu neizravno dati neke podatke o klimi kroz povijesnu retrospektivu prošlih uspjeha i neuspjeha škole i njezinih učenika. Također, autori navode da su se izravne metode evaluacije pokazale važnijima jer pružaju značajnije informacije o jakim stranama i potrebama škole, što omogućuje jasan uvid u to koja područja u organizaciji škole

2.5. Povezanost školske klime sa karakteristikama škole

Brojna istraživanja su utvrdila da postoji povezanost između školske klime i drugih školskih karakteristika i učinaka. Škole imaju značajnu ulogu u razvoju pojedinaca. One su okruženje u kojima učenici uče ne samo gradivo nego uče i o samima sebi, posebno kroz odnose s drugim ljudima. Budući da značajnu količinu vremena provode u školi, za pretpostaviti je da škola i klima koja vlada u školi, na pozitivan ili negativan način utječe na ponašanje učenika (Eccles i Roeser, 2005. prema Bayar i Ucanok, 2012:2352 prema Velki, Jagodić, Antunović (2014:153) u svom radu Razvoj i validacija hrvatskog upitnika školske klime za učenike navode da prema Knox (2011) „školska klima utječe na uspjeh učenika i zadovoljstvo zaposlenih, povezana je s manje bihevioralnih i emocionalnih problema učenika "(Kupermine, Leadbeater i Blatt, 2011). Također, utvrđena je povezanost između školskog ozračja i osjećaja povjerenja među nastavnicima te povjerenja između nastavnika i ravnatelja (Tarter; Hoy, 1988.). Školska klima povezana je i s osjećajem predanosti nastavnika, to jest identifikacija nastavnika sa školom a njihova uključenost u život škole, je veća ako je klima povoljnija (Tarter; Hoy; Bliss, 1989.; Tarter; Hoy; Kottkamp, 1990.).

Provedeno je više istraživanja koja govore o tome na koji način školska klima utječe na ponašanje učenika, na njihovu učinkovitost, kao i na učinkovitost nastavnika, međutim sve je veći broj istraživanja koja se bave problematikom nasilja u školama i relacijom nasilja u odnosu na školsku klimu (Cohen, 2009; Due et. Al., 2009, Crawford i Cogen, 2011, Swearer et al. 2009 prema Petrie (2014:26).

Međuvršnjačko nasilje Olweus, (1998:18) u svojoj knjizi „Nasilje među djecom“ definira kao izloženost namjerno negativnom, ponavljanom djelovanju od strane jednog ili više učenika nerazmjerne stvarne ili percipirane snage zbog kojeg dijete trpi tjelesnu i/ili emocionalnu štetu, a nemoćno je da se odupre.

Međuvršnjačko zlostavljanje nije isto što i agresivni napad, kada se primjerice dvoje učenika nađu u konfliktnoj situaciji, pa dolazi do svađe ili fizičkog napada (Rigby 2008 prema Chi en Kwan i Skoric 2012:17) stoga je važno razlikovati te dvije pojave. Postoji nekoliko ključnih elemenata koje su u osnovi nasilja među vršnjacima:

- namjera da se ozlijedi, povrijedi ili nanese fizička, socijalna ili emocionalna šteta
- nije provocirano od strane žrtve
- neravnopravnost moći, odnosno snage između žrtve i počinitelja nasilja
- stvarni i/ili percipirani nerazmjer snaga može se pojaviti u situacijama ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji od učenika (počinitelja nasilja) ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom te ako postoji brojčani nerazmjer između žrtve i zlostavljača
- događa se barem jednom tjedno, odnosno postoji prijetnja daljnjem nasilju
- kada nasilje eskalira, kod žrtve se pojavljuje strah koji počinitelju nasilja omogućava da nastavi zlostavljanje vjerujući da neće biti prijavljen (Bilić i sur 2012:266)

U literaturi se uglavnom razlikuju dva osnovna oblika nasilja među vršnjacima, fizičko i verbalno a nove konceptualizacije uključuju i relacijsko (ili emocionalno) nasilje, seksualno, ekonomsko, kulturalno i elektroničko nasilje (Bilić 2012:266) U nastavku rada ću se baviti elektroničkim nasiljem kao relativno novim oblikom nasilja među učenicima koji razvojem društvenih mreža, kao i tehnologije općenito postaje sve rašireniji.

3. ELEKTRONIČKO NASILJE

Upotreba elektroničkih medija nosi niz prednosti: veću mogućnost učenja jer omogućava pregled najnovijih rezultata istraživanja i spoznaja za pisanje školskih seminara i projekata, veću dostupnost informacijama, lako i brzo pregledavanje aktualnih vijesti, lako dostupan izvor zabave, lakšu komunikaciju s ljudima te brzo i jednostavno dopisivanje s vršnjacima i ljudima iz različitih dijelova svijeta, razmjenu iskustva, mišljenja i informacija s vršnjacima sličnih interesa ili problema, razvoj vještina pisanja, kreativnosti i strategija za selekciju informacija. No, uz prednosti, donosi i niz rizika: pojavu elektroničkog nasilja i govora mržnje na internetu, mogućnost stvaranja ovisnosti o elektroničkim medijima, te općenito zdravstvene probleme povezane s prekomjernom upotrebom elektroničkih uređaja i medija.¹

Elektroničko nasilje je u odnosu na tradicionalne oblike nasilja (verbalno, psihičko, seksualno) relativno nov oblik nasilnog ponašanja, a Sampson (2002 prema Benders, 2012:7) tu vrstu nasilja definira kao namjernu štetu žrtvi koja je prouzročena upotrebom računala, mobitela i drugih elektroničkih uređaja te ima tendenciju ponavljanja. Slično, Willard (2007:1) je elektroničko nasilje definirao kao „slanje ili objavljivanje povrjeđujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih digitalnih komunikacijskih sredstava“.

Vidimo da je za elektroničko zlostavljanje važan element ponavljanja nasilnog ponašanja pa tako i Smith sa suradnicima (2008, prema Dooley i sur. 2009: 376) definira elektroničko zlostavljanje kao "agresivno, namjerno djelo koje provodi skupina ili pojedinac, koristeći elektroničke oblike komuniciranja, koje se ponavlja u više navrata tijekom vremena protiv žrtve koja se ne može braniti". Elektroničko nasilje je stoga namjerno agresivan čin, u kojem nije ravnomjerno raspoređen odnos moći, odnosno žrtva se teško može zaštititi. Pregrad i sur. (2007:7) navode da elektroničko nasilje uključuje višestruko slanje poruka putem interneta i mobitela čiji je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka a ti postupci prema Ortega i sur. (2007:10-11) uključuju:

- različite elektroničke poruke koje sadržavaju vulgarnosti i uvrede
- prijeteće poruke;

¹ Mreža mladih Hrvatske - Govor mržnje na Internetu i ostali oblici online nasilja“ preuzeto s: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Pozicijski_GovorMr%C5%BEneNaInternetu.pdf, 09. rujna 2017

- ocrnjivanje ili optuživanje druge osobe slanjem glasina i laži
- lažno predstavljanje
- iznošenje osobnih tajni, podataka ili slika koje nisu namijenjene javnosti
- namjerno izbacivanje nekog iz *online* grupe i sl.

U UNICEF-ovom izvještaju (2007:7) o stavovima djece prema elektroničkim medijima navodi se da elektroničko nasilje može biti u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva nasilje a sve se češće odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadržavaju priče, crteže, slike i šale na nečiji račun. Elektroničko nasilje također uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na određenoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Netko može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili njezinom adresom. Na taj način dijete, ali i odrasla osoba, može doživjeti mnogobrojne neugodnosti i naći se u opasnosti.

3.1. Karakteristike elektroničkog nasilja

Kao što je već navedeno neke karakteristike internetskog zlostavljanja preklapaju se s kriterijima tradicionalnog zlostavljanja: počinitelj namjerava povrijediti žrtvu, interakcija uključuje agresiju, štetne se interakcije ponavljaju te postoji neravnoteža moći, stoga su neki autori su skloni elektroničko nasilje gledati kao na klasično nasilje koje je u novom pakiranju te negirati njegov zasebni entitet, (Li, 2007) Isto tako i Kowalski i sur. (2008; prema Dooley i sur. 2009:183) su pretpostavili da je nasilje na internetu samo elektronički oblik tradicionalnog nasilja, a ne zasebni fenomen no sve je očitije da elektroničko nasilje nije zasebna pojava koja

se nedavno pojavila pojavom tehnologije, već je tehnologija ta koja nudi nove alate koje zlostavljači koriste da bi ciljali svoje žrtve. (Jouven i Gross 2008:502)

Međutim, iako postoje određene sličnosti, danas mnogi smatraju da su tradicionalno nasilje i nasilje na internetu odvojeni fenomeni, naime razlika je u percepciji štete od strane nasilnika, zatim anonimnost pruža novu dimenziju nasilju a publika može na internetu može biti daleko veća.

3.1.1. Percepcija štete

Neki oblici uznemirujućeg ponašanja putem interneta i mobitela mogu biti počinjeni bez izravne namjere da se povrijedi drugo dijete ili druga osoba, budući da počinitelj često nije svjestan štete koju nanosi žrtvi (Pregrad i sur. 2011:8) a to se događa „zbog izostanka vizualnog prikaza pa počinitelji nisu svjesni boli koju takvim ponašanjem uzrokuju drugoj djeci" (Accordino, 2011). Stoga mnoga djeca nisu ni svjesna da virtualno zlostavljanje ostavlja jednake, ako ne i gore posljedice od stvarnoga fizičkog nasilja jer nakon fizičke tučnjave, dijete će puno brže postati svjesno svojeg čina ako vidi ozljede na drugom djetetu ili čuje njegov plač, dok kod elektroničkog nasilja napadači ne mogu vidjeti kako se osjećaju njihove žrtve (Ciboci 2013:15)

Slično tvrdi i Benzmilller (2013:935) „smanjenje kontekstualnih i vizualnih znakova u *online* komunikaciji smanjuje osjetljivost sudionika za učinke vlastitog ponašanja u stvarnom svijetu te da uklanjanjem neverbalnih znakova komunikacije, poput izraza lica i držanja tijela, koji su prisutni u komunikaciji licem u lice, korisnici postaju bestjelesni." Kada pošiljalatelj upućuje nasilan sadržaj žrtvi, on nema percepciju o tome kako će primatelj doživjeti poslanu poruku. Čini se da nasilnici ne razumiju da njihovo ponašanje ima posljedice u stvarnom životu; oni vide svoje štetne poruke kao zabavan način da se osvete svojim vršnjacima te osjećaju bolje i misle pozitivnije o sebi. Međutim djeca nisu uvijek motivirana osvetom iz zabave, a to pokazuje i istraživanje autora Hinduja i J. Patchin (2009:71) koji su došli do zaključka da osveta jest jedan od determiniranih čimbenika za agresivno ponašanje budući da je 22,5% mladih priznalo da ih je upravo osveta motivirala za virtualno zlostavljanje, 18,7% njih smatra da je žrtva to i zaslužila, dok je tek 10, 6% ispitanika priznalo da to radi zbog zabave.

3.1.2. Anonimnost

Za razliku od tradicionalnog nasilja, u kojemu se žrtva može izravno suočiti s nasilnikom, zauzeti za sebe i poduzeti mjere kojima će se suprotstaviti počinitelju, u elektroničkom nasilju žrtva nema tu mogućnost, budući da je nasilnik često anonim (Menesini, Nocetini i Calussi, 2011; prema Washington, 2014:22) i može se koristiti lažnim brojevima telefona i lažnim identitetima i tako anonimno vršiti nasilje nad drugima (Ercegovac, 2016:252). Putem lažnih profila sa izmišljenim identitetom nasilnik se lakše ophodi sa žrtvom, jednostavnije je ranjavati nekog skriven iza ekrana i takav način iziskuje puno manje energije, dok se istovremeno izbjegava suočavanje licem u lice. „Nasilnik nije ni svjestan štete koju prouzrokuje upravo zbog iluzije o anonimnosti, odnosno uvjerenje da ga je veoma teško otkriti, a time slabi senzibilnost u odnosu na štetu koja se nanose bližnjemu” (Mandarić, 2012:138). Dakle, anonimnost počiniteljima nasilja preko interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira slobodnijim ponašanjem (Pregrad, 2007:8) i osjećajem smanjene odgovornosti (Kodžoman i sur. 2013:112). Slonje i sur. (2012) navode da „djeca koja počine elektroničko nasilje, a nisu otkrivena niti suočena s posljedicama svog ponašanja, imaju tendenciju za nastavljanjem agresivnog postupanja”.

Istraživanje koje je 2010. proveo UNICEF pokazalo je da čak 23,8 % djece u dobi od 10-15 godina smatra da je zabavno slati anonimne uznemiravajuće poruke. Prema tom istraživanju 57, 9% njih smatra da se puno lakše izvučeš ako nekoga zlostavljaš putem interneta jer nitko ne zna tvoj pravi identitet.

S druge strane, upravo zbog anonimnosti, dijete ne može znati zlostavlja li ga jedna osoba ili više njih a i može sumnjati na svaku osobu koju poznaje a takvo stanje povećava osjećaj stresa, nesigurnosti i nepovjerenja (Kowalski i Limber, 2007:28) koji navode da je „neprijatelj kojeg poznajemo uvijek manje zastrašujući od neprijatelja kojeg ne poznajemo”. Također, kada je počinitelj anonim, odrasli imaju ograničenu mogućnost pravovremeno intervenirati na adekvatan način kao i ograničenu mogućnost za prevenciju takvih postupaka ubuduće (Slonje i sur., 2012 prema Strabić, Milaković, 2016:169).

Međutim, neka istraživanja su pokazala da velik postotak djece koja su žrtve elektroničkog nasilja znaju tko je počinitelj. To potvrđuje i istraživanje autora Juvonen i Gross (2008:501) koji su otkrili da je većina žrtava uvjerena tko je počinitelj. 51% učenika je izjavilo da ih zlostavljaju školski prijatelji, dok je 43% ispitanice djece priznalo da ih je zlostavljao netko koga poznaju samo preko interneta a 20 % djece poznaje zlostavljača iz stvarnog života

3.1.3. Publika

Osim anonimnosti, Slonje i Smith (2008; prema Del Rey i sur., 2012:608) navode da je na Internetu publika potencijalno veća. Dok će tučnjavu učenika vidjeti samo učenici nekog razreda ili škole, uvredljive komentare na internetu može vidjeti puno veći broj ljudi što žrtvi dodatno otežava situaciju. „Internet je omogućio brzi prijenos informacija velikom broju ljudi – fotografije ili snimke se u sekundi putem e-maila, blogova ili društvenih mreža mogu poslati milijunima ljudi gdje god se nalazili (Kernaghan, Elwood, 2013 prema Ciboci, 2014:15) a ti sadržaji mogu biti stalno ponovno pregledavani tako da je uloga publike puno složenija nego u klasičnom obliku nasilja. Tako i Slonje (2012:2) navodi da primjerice „objava kompromitirajućeg sadržaja na internetu može biti bilo kada u kasnijem periodu ponovno pregledana, komentirana ili distribuirana od strane druge osobe koja je prethodno svjedočila takvom činu, čime ona također preuzima ulogu „počinitelja“ elektroničkog nasilja (Slonje i sur., 2012:2).. J.J. Doley i sur (2009:183) u svom članku navode da objavljivanje diskriminirajućih sadržaja poput fotografija i videa na internetu ima značajno gore posljedice po žrtvu, što može uzrokovati socijalnu i emocionalnu štetu, upravo zbog toga što je u pitanju značajno veća publika. Spominju, primjer 22 godišnje djevojke koju su vršnjaci snimili kako se pod utjecajem alkohola nedolično ponaša i ta snimka je objavljenja na brojnim internetskim stranicama i prilikom intervjuiranja djevojka je rekla da se svaki put, kada je naišla na taj video na internetu, osjećaja nanovo zlostavljano. Iako većinu publike čine promatrači koji se ne uključuju aktivno sa komentiranjem i ne prosljeđuju sadržaj, oni ipak čine značajni dio prilikom percipiranja nasilja. Popović –Čitić u svom radu u sklopu časopisa *Temida* (2009:48) navodi da najveći dio publike čine promatrači elektroničkog nasilja koji uglavnom ne poduzimaju ništa, a to odsustvo reakcije može nasilniku izgledati kao podrška dok se žrtva osjeća još više poniženo.

3.1.4. Disbalans moći

Žrtve elektroničkog nasilja imaju osjećaj da ne mogu pobjeći od nasilja nad njima (Slonje i Smith, 2008 prema Dooley i sur, 2009:184); poruke i slike koje zlostavljač šalje imaju potencijal maltretirati žrtvu "u bilo koje doba dana ili noći". Žrtve tradicionalnog zlostavljanja

moгу patiti u školi, no one mogu pobjeći u sigurnost vlastitih domova na kraju školskog dana i izbjeći zlostavljanje (Wolak i sur. 2007:57) Činjenica da dijete može biti takvom nasilju izloženo 24 sata na dan, dakle kontinuirano i jest jedna od glavnih značajki elektroničkog nasilja jer je zlostavljano dijete izloženo nasilju kada i nije u izravnom kontaktu sa nasilnim vršnjacima a na taj način dijete gubi svoju zonu privatnosti i sigurnosti u primjerice roditeljskom domu (Ercegovic, 2016:252). Žrtve elektroničkog nasilja ne mogu pobjeći jer je Internet sveprisutan, kao i društvene mreže, sadržaji i interakcija putem njih, tako da žrtva uvijek može biti u dometu nasilniku osim ako se žrtva ne odluči isključiti iz cjelokupne društvene mreže (Benzmiller, 2013:936-937). Također, žrtvama elektroničkog nasilja još veći osjećaj nemoći daje činjenica što najčešće ne znaju tko je njihov nasilnik i to dodatno potiče već prisutnu frustraciju kod žrtve. (Dooley i sur. 2009: 184).

3.2. Oblici elektroničkog nasilja

Postoje brojne podjele vrsta i načina elektroničkog nasilja. Prema Bilić (2014:75) donedavno su se oblici „elektroničkog nasilja klasificirali na temelju medija ili njihovih tehnoloških modaliteta, pa se govorilo o nasilju preko mobitela ili Interneta, odnosno bloga, chata, e-maila i sl., no budući se tehnologija brzo mijenja i napreduje, ova kategorizacija se smatra zastarjelom“ stoga se novije kategorizacije elektroničkog nasilja temelje se na ponašanju ili djelovanju pojedinca (Raskauskas i Stolz, 2007 prema Bilić 2014:75).

Willard (2007:1) navodi da je, neovisno o mediju koji se koristi, moguće razlikovati osam vrsta nasilja na internetu. Tu su: vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno priopćavanje, obmanjivanje, isključivanje i uhođenje.

- Vrijeđanje (flaming) je kratkotrajna i žustra rasprava na društvenim mrežama, forumima, blogovima i internetskim stranicama, i pretežito je na osobnoj razini te uključuje nepristojan rječnik, uvrede a ponekad i prijetnje sa zlobnim, gnjevnim, ponižavajućim ili vulgarnim izrazima (Willard, 2007:1)
- Uznemiravanje se odnosi slanje uvredljivih, prijetećih i grubih poruka koje se ponavljaju a putem kojih je cilj prisiliti nekoga da bude u ponižavajućoj poziciji ili prisilnoj podređenosti dok počinitelj demonstrira svoju moć i dominaciju. (Willard, 2007:1) a najčešće se javlja preko mobitela, e-maila. Uznemiravanje preko mobitela

može uključivati i slanje stotine i tisuće poruka žrtvi od strane jednog ili više zlostavljača i prema Popović-Ćitić (2009:50) u tom slučaju govorimo o „ratu ili napadu tekstualnim porukama". U medijima je bio poznat primjer devetogodišnjakinje iz Australije koja je kontinuirano na e-mail dobivala mnoštvo poruka pornografskog sadržaja. Njezini roditelji su smatrali da to šalje odrasla osoba, međutim kada se u slučaj uključila i policija saznali su da je počinitelj bio njezin vršnjak s kojim se išla u razred. (Li, 2005:3)

- Ogovaranje i klevetanje (širenje glasina ili engl. *dissing*) – predstavlja objavljivanje lažnih izjava na internetu kao da su točne s ciljem da se diskreditira ili ponizi određena osoba a uključuje slanje ili objavljivanje uvredljivih i neistinitih informacija o drugoj osobi s namjerom ugrožavanja njene reputacije ili prijateljstva. (Popović-Ćitić, 2009:51) Na internetskim stranicama se mogu objavljivati kompromitirajuće izjave, izmijenjene fotografije žrtve kako bi šteta bila što veća.
- Lažno predstavljanje (impersonalizacija) je lažno predstavljanje napadača u ime druge osobe te u njeno ime na negativan i neprikladan način komunicira sa drugima (Popović-Ćitić 2009:52) U ekstremnim slučajevima, napadač može koristiti tuđi identitet te postavljati provokativne i uvredljive komentare u okviru tzv. grupne mržnje ili nekih drugih vrsta grupnih foruma, ostavljajući pri tome ime, adresu i broj telefona, kako bi ga osobe koje je navodno napao mogli kasnije pronaći (Kowalski, 2008; prema Popović-Ćitić, 2009:52)
- Nedozvoljeno priopćavanje (eng. *outing*) - odnosi se na situacije kada napadač šalje drugima ili javno objavljuje informacije koje mu je žrtva poslala u povjerenju. Može se raditi o razgovorima ili slikama koje žrtva ne želi podijeliti s drugima zbog neugode koju bi tada osjećala. Ovakvo nasilje se često događa nakon prekida romantičnih ili prijateljskih odnosa i onda jedna strana šalje informacije o drugoj kako bi ju povrijedila, ponizila, osvetila joj se ili prijetila (Willard, 2007:2)
- Obmanjivanje – prema Popović-Ćitić, (2009:53) uključuje namjerno navođenje druge osobe da vjeruje zlostavljaču, koji nakon što dođe do željenih informacija, dijeli ih sa drugima. Važno je ukazati na razliku između nedozvoljenog priopćavanja i obmanjivanja a ona se sastoji u načinu na koji napadač dolazi do tih informacija. Za

razliku od nedozvoljenog priopćavanja gdje je napadač dijeli određene informacije koje je stekao u povjerenju, kod obmanjivanja napadač koristi prijevaru da bi do njih došao.

- Isključivanje - podrazumijeva namjerno isključivanje osobe iz neke *online* grupe ili zajednice a može se pojaviti i u kontekstu slanja instant poruka kroz naglašeno isključivanje nekoga s liste prijatelja.. Emocionalni utjecaj isključivanja može biti veoma intenzivan (Willard, 2007:2) posebno u osjetljivim adolescentskim godinama kada je važan osjećaj pripadnosti.
- Uhođenje i proganjanje (eng. *cyberstalking*) - uključuje tajno ili otvoreno, kontinuirano, ali neželjeno praćenje određene osobe, koje se može odnositi i na neprestano pokušavanje uspostavljanja i nastavljanja neželjenog kontakta. Karakterizira ga opetovano slanje štetnih poruka koje uključuju prijetnje te su zastrašujuće ili pretjerano uvredljive. (Willard, 2007) Granica koja dijeli uznemiravanje i uhođenje nije u potpunosti jasna budući da često postoji prijetnja ili barem uvjerenje od strane žrtve da će virtualno uhođenje i proganjanje prijeći i u stvaran život, stoga su te žrtve često uplašene i strahuju za svoju sigurnost (Popović-Ćitić, 2009:54)

Pojedini autori, kao poseban oblik nasilja na internetu izdvajaju i 'veselo' šamaranje (eng. *happy slapping*). Radi se o bezrazložnom fizičkom napadu (šamaranju) jedne osobe ili grupe ljudi na drugu osobu, a sve to se snimi te se video šalje drugima ili postavlja na YouTube. Napadači (najčešće tinejdžeri) izjavljuju da je riječ o šali, međutim često je riječ o ponašanju koje uključuje teže fizičke ozljede (prema Kowalski 2008 Popović-Ćitić 2009:54). Iako u izvornom značenju sadržan izraz *happy*, što implicira da se radi o šaljivom videu, obično se iza toga krije više puta ponavljano nasilje. Naime, radi se o kombiniranom obliku nasilja, koje se može dogoditi jednom u realnom svijetu i višestruko ponavljati u virtualnom, a što žrtvu dovodi u osobito neugodnu poziciju (Campbell, 2006 prema Bilić, 2014:5)

Matijević (2014:39) navodi da je u posljednjih desetak godina u Hrvatskoj proveden velik broj kriminalističkih istraživanja u domeni zlostavljanja putem Interneta. Osobnim koordiniranjem i praćenjem policijskih postupanja detektirani su najčešće zabilježeni pojavni oblici međuvršnjačkog elektroničkog nasilja u Hrvatskoj:

- slanje ili objavljivanje uvredljivih, uznemirujućih, zlonamjernih poruka
- kreiranje cijelih stranica, blogova, foruma kojima je cilj ismijavanje, zlostavljanje ili širenje mržnje prema pojedincima ili grupama
- objave fotografija žrtve kojima je izložena poruzi vršnjaka
- objave dijelova osobnih poruka u cilju izrugivanja i sramoćenja
- objave *selfija* koje je žrtva poslala pojedincu koji iste objavljuje u otvorenim grupama
- iznošenje osobnih podataka i pojedinosti iz života žrtve
- krađa korisničkih podataka na društvenim mrežama ili drugim računima korisnika
- objavljivanje lažnih podataka/lažno predstavljanje/korištenje tuđih fotografija, snimaka kao svojih
- slanje neprimjerenih sadržaja
- prijetnje, ucjene
- mamljenje djece, vrbovanje, seksualno iskorištavanje putem web kamere, *online* chat-ova
- pribavljanje, distribucija, prikazivanje i pristupanje dječjoj pornografiji

Matijević (2012:42) također navodi da u Ministarstvu unutarnjih poslova gotovo svakodnevno bilježe rastući broj različitih oblika zlostavljanja mladih putem društvenih mreža, od kreiranja stranica i grupa na društvenim mrežama s ciljem ismijavanja, vrijeđanja, promoviranja mržnje, objavljivanja fotografija i drugih sadržaja bez pristanka snimljene osobe, objave uznemirujućih, nasilnih sadržaja preko poruka seksualnog sadržaja do seksualnog iskorištavanja.

Svi ti oblici elektroničkog nasilja su sve učestaliji među mladima, a cilj počinitelja je prikazati žrtvu u lošem svjetlu, učiniti ju nesigurnom, prouzročiti joj bol te naštetiti njezinom ugledu.

3.3. Sudionici elektroničkog nasilja i njihove karakteristike

Haiman (2013:147) navodi da populacija koja je pasivno ili aktivno uključena u elektroničko nasilje uključuje tri tipa sudionika:

a) *Počinitelj ili zlostavljač* – je osoba koja namjerno šalje verbalne i vidljive poruke kako bi prijetila, zastrašila, povrijedila ili ponizila drugu osobu.

Na internetskoj stranici za Javno zdravstvo Zadar navedeni su neki od mogućih znakova koji upućuju na to da je dijete zlostavljač su sljedeći:

- brzo promijene otvorene programe i stranice na kompjuterskom ekranu kada ulazite u prostoriju u kojoj se nalazi računalo
- skrivaju uređaje koje koriste (primjerice dijete ne dozvoljava nikome pristup svom mobitelu)
- koriste uređaje tijekom noći
- postanu jako napeti ako ne smiju koristiti svoje uređaje
- izbjegavaju pričati o svojim aktivnostima na internetu
- koriste više računa pod različitim imenima

Također, nekoliko istraživanja ukazalo je da su djeca zlostavljači putem interneta, sklona negativnim ponašanjima i u drugim okruženjima, koja nisu povezana sa internetom, primjerice sudjeluju u fizičkom nasilju, vandalizmu, krađi, konzumaciji cigareta i alkohola (Ybarra i Mitchell, 2004 prema Heiman, 2013:147).

b) *Žrtve* su djeca ili adolescenti koji primaju uvredljive poruke preko Interneta, o njima se šire glasine na temelju informacije na Internetu

Michel Borba (2010 prema Bilić i sur. 2012: 305) navodi ponašanja djeteta koja mogu upućivati na to da trpi elektroničko nasilje:

- nevoljko koristi Internet, nervozno je kada primi poruku na mobitel ili e-mail
- vidljivo je uzrujano nakon korištenja računala ili mobitela te ih izbjegava
- skriva ekran ili spušta slušalicu kada se roditelj pojavi
- provodi neobično puno vremena *online*

- povlači se od prijatelja, zaostaje u školi ili ne želi ići u školu
- potišteno je i njegovo se ponašanje zamjetljivo promijenilo
- prima sumnjive pozive i e-mailove, kuću mu stižu paketi
- pad u školskom uspjehu

Prepoznavanje znakova vršnjačkog elektroničkog zlostavljanja teže je nego kod drugih oblika nasilja. Najčešći znakovi koji mogu upozoriti da je dijete izloženo elektroničkom nasilju su: depresija, anksioznost, socijalna izolacija, uznemirenost tijekom korištenja tehnologije sniženo samopoštovanje, deficit u školskom postignuću, narušeno zdravlje. (Kowalski, 2008; Bilić i sur 2012:309) I autorica Vejmelka (2012:223), navodi da „žrtve gotovo uvijek karakterizira nisko samopoimanje što podrazumijeva nepovoljno vrednovanje na različitim dimenzijama općeg, akademskog i neakademskog samopoimanja od većine svojih vršnjaka. Ma taj način uloga žrtve još više „ukopa“ u nisku razinu samopoimanja“. Slično su potvrdila i druga istraživanja, primjerice u studiji autora Kowalski i White (2008) koja je uključivala preko 700 djece, oni koji su bili izloženi elektroničkom nasilju, žalili su se na depresiju, povrijeđenost i osjećaj zbunjenosti, dok su neki izjavili da su se osjećali malenima i bespomoćnima (prema Bilić i sur. 2012:308)

c) *Promatrači* su oni koji vide štetne poslane poruke prema žrtvama, a nekad i aktivno sudjeluju u elektroničkom nasilju na način da prosljeđuju poruke drugima ili govore o tome „iza kulisa“. Rigby (2006 prema Zadavec i sur. 2014:21) „kod promatrača se može zapaziti nekoliko reakcija: nekima je zabavno kada se događa nasilje, dok su neki u strahu jer se boje da bi oni mogli biti sljedeći. Neki su ljuti, neki se osjećaju postićenima ili krivima jer samo stoje, gledaju i ne reaguju, a neki jednostavno ne mare“. Tzv. promatrači su često izloženi pritisku vršnjaka, pogotovo zlostavljača i žele biti cijenjeni i pripadati ostatku grupe pa često ne reaguju na nasilje (Druck i Kaplowitz, 2005 prema Heiman, 2013:147) a ponekad promatrači ne ostanu samo na „promatranju“ bez ikakve reakcije, već se znaju aktivno priključiti na stranu ostalih sudionika nasilja, tako i autorica Popović-Ćitić (2009:48) tvrdi da su promatrači spremniji stati na stranu zlostavljača i aktivno se uključiti tim više što elektroničko zlostavljanje ne iziskuje nikakve fizičke sposobnosti i vještine (kao što je to slučaj u tradicionalnom nasilju), već je dovoljno vladati elektroničkom tehnologijom i drugo, već spomenuta anonimnost i odsustvo neverbalne komunikacije čini uključivanje u elektroničko zlostavljanje daleko lakšim. (Popović-Ćitić, 2009:48)

4. DRUŠTVENE MREŽE

Društvene mreže i društveno umrežavanje nisu novi koncepti, već u različitim oblicima postoje oduvijek i predstavljaju jednostavan čin održavanja i/ili ojačavanja postojećeg kruga prijatelja i/ili poznanika te širenje njihova kruga. Na taj se način upoznaje nova mreža prijatelja i poznanika preko već postojećih što potiče formiranje mreže pojedinaca i stvaranje zajednica (Kušić, 2010:103). Sa razvojem tehnologije, brzim protokom informacija i sve većim zahtjevima za provođenje slobodnog vremena na što zanimljiviji način, taj koncept je prenesen i u virtualni svijet i postaje sve popularniji, posebno među mlađom populacijom.

Društvene mreže su *online* zajednice pojedinaca koji dijele zajedničke interese ili aktivnosti. Društvene mreže povezuju korisnike i na njima se kreiraju *online* društveni sadržaji za zajednice ljudi koji dijele svoje interese i zanimanja sa drugima. (Osmanbegović, 2011). Boyd i Ellison (2008 prema Kušić 2010:104) *online* društvene mreže definiraju kao "uslugu temeljenu na webu koja omogućuje pojedincima da izgrade javni ili polu-javni profil unutar omeđenog sustava, artikuliraju listu drugih korisnika s kojima dijele vezu i gledaju i koriste vlastiti popis veza i popise veza drugih unutar sustava." Korištenjem društvenih mreža omogućena je interakcija i razmjena digitalnog sadržaja tako da se danas na Internetu može pronaći više desetina različitih društvenih mreža koje nude različite načine međusobne komunikacije i interakcije korisnika

Najpopularnije društvene mreže danas su Facebook, Twitter, Instagram, Snapchat, Ask.fm, LinkedIn, i dr.

Facebook je jedna od najpopularnijih društvenih mreža današnjice koju je 2004. godine osnovao Mark Zuckerberg. To je društvena mreža na kojoj korisnici mogu otvoriti profil i dijeliti svoje sadržaje i interese sa drugim korisnicima. Od samog početka, ova društvena mreža privlači sve veći broj korisnika a kolika popularnost *Facebooka* govori i podatak da prema posljednjim analizama, koje su odrađene u siječnju 2017. ima nešto manje od dvije milijarde aktivnih korisnika. Od ove brojke, 55% korisnika Facebook koristi na dnevnoj bazi, 56% je onih koji se deklariraju kao muškarci, dok je 44% žena.² Na razini Hrvatske prema najnovijim podacima iz 2017. godine Facebook broji 1 500 000 korisnika, no omjer između muške i ženske populacije je drugačiji nego na globalnoj razini, naime, 49 % korisnika su muškarci a 51% žene.

² https://thenextweb.com/facebook/2017/03/22/facebook-demographics-analysis-startling-truths/#.tnw_V0XILj4G preuzeto 05.10.2017.

Gotovo trećinu ukupnih korisnika čine mladi, 71 000 korisnika je mlađih od 18 godina, dok je od 18-24 godine njih 380 000.³

Na Facebooku dakle gotovo 2 milijarde korisnika diljem svijeta svakodnevno objavljuje svoje fotografije, video isječke doživljava i dijeli uspomene sa svojim *Facebook* prijateljima dok se istovremeno u svakom trenutku može vidjeti što rade ostali Facebook prijatelji, čime se bave, kamo putuju, koji su im interesi a s njima se mogu zaigrati i raznorazne igre. Sa navedenim mogućnostima koje nudi, Facebook odgovara na potrebe mladih za povezivanjem kao i stjecanjem što većeg broja Facebook prijatelja stoga u školama nerijetko možemo svjedočiti hvalisanju i međusobnom natjecanju u broju prijatelja. Prema Pregrad i sur (2012:34) *Facebook* mladima često pruža osjećaj anonimnosti kroz distanciranje od samih sebe i lažni osjećaj kontakta, tj. povezanosti (sa stotinama osoba gotovo istodobno) a upravo otvaranje sebe i slanje informacija o sebi daje mogućnost da osobu netko (među stotinama) lakše povrijedi (ili razveseli.)“

Na Facebooku je lako otvoriti profil, međutim postoji preporučena dobna granica od 13 godina budući da se zbog mogućnosti zloupotrebe, anonimnosti i izloženosti neprimjerenim sadržajima, smatra da se djeca nisu u mogućnosti zaštititi od opasnosti virtualnog svijeta. Unatoč toj zabrani, mnoga djeca koja nisu navršila 13 godina imaju profil na Facebooku. To su potvrdile i autorice Kodžoman, Velki i Cakić (2013:118) na temelju svog istraživanja na učenicima iz Osijeka u dobi od 10 i 11 godina i došle su do rezultata da većina djece u toj dobi ima otvoren profil na Facebooku, njih čak 88% ih ne poštuju iako su i roditelji i djeca svjesni zabrane. Slično potvrđuje i istraživanje kojim je obuhvaćeno 92 učenika u višim razredima (od 5. do 8. razreda) osnovne škole čiji su rezultati pokazali kako Facebook profil posjeduje 89,1% učenika (Kušić, 2010:108) Popularnost i važnost Facebooka među učenicima potvrđuju i sljedeći podaci tog istraživanja. Naime, 44% učenika a Facebooku dnevno provede više od dva sata. Jednak postotak učenika 22% na Facebooku dnevno provodi dva sata te tri i više sati dok 60% učenika svakodnevno jednom ili nekoliko puta. Koristi Facebook.

Instagram je društvena mreža koja omogućava stvaranje i uređivanje fotografija, a nakon toga i dijeljenje fotografija sa pratiteljima. Tvorci Instagrama su Kevin Systrom i Mike Krieger. Oni su početkom 2010. godine radili na projektu koji je inicijalno bio nazvan Burbn koji je ubrzo prilagođen na način da ključni medij komunikacije bude fotografija. Ubrzo je nastao Instagram,

³ <http://kingkong.agency/facebook-korisnici-hrvatskoj/> preuzeto 04.10.2017.

koji stoji iza izraza ‘instant camera’ i ‘telegram’⁴ Instagram na globalnoj razini danas broji oko 700 milijuna korisnika, a što se tiče Hrvatske velik broj korisnika (posebice onih mladih) prihvatio je Instagram jer im kao platforma omogućava da dijele svoje najbolje trenutke putem fotografije. U Hrvatskoj je ukupan broj korisnika 390 000, od čega je 38% muške, a 62% ženke populacije. Korisnika koji imaju od 13 do 18 godina je čak 44 000 a starijih od 18 i mlađih od 25 je gotovo 200 000 tisuća⁵.

Snapchat je društvena mreža na kojoj korisnici objavljuju svoje fotografije, no za razliku od Instagrama, nije primarni cilj da te fotografije izgledaju savršeno, već je bitno da su što kreativnije, autentičnije i zanimljivije. Evan Spiegel je službeno pokrenuo Snapchat 2012.godine i tri godine kasnije je dosegnuta brojka od 100 milijuna aktivnih korisnika dnevno. Ta brojka se i dalje povećava budući da Snapchat nudi upravo ono što mladi korisnici traže: na toj mreži nema starijih generacija, sadržaj ostaje poprilično ‘anoniman’ pa ne moraju brisati tragove za sobom, te nudi video kao ključni medij i mnoštvo zabavnih dodataka koji su vrlo dobar magnet za privlačenje mladih.⁶ ()

Twitter je društvena mreža koja u realnom vremenu omogućuje korisnicima diljem svijeta da dijele informacije i otkriju što se trenutno događa, odnosno koristi se za *mikro-blogging*- objavu kraćih poruka koje nazivamo *tweetovima* odnosno cvrkuti (eng. tweet). Tweetovi su tekstualne poruke od maksimalno 140 znakova koje se prikazuju na autorovom Twitter profilu i dostavljaju se pretplatnicima autorovog profila koji su poznati kao followeri (tzv. sljedbenici)⁷

Ask.fm je društvena mreža osnovana 2010. godine u Latviji koja je tri godine kasnije imala 65 milijuna korisnika diljem svijeta. Ideja te društvene mreže je da korisnici imaju mogućnost potpuno anonimno postavljati pitanja i komentirati te odgovarati na postavljena pitanja. Ubrzo je ta stranica izazvala mnogo kontroverzi, pogotovo u Velikoj Britaniji gdje je postavljena na stup srama i provela se javna kampanja o njezinom bojkotu, no to tome ću više pisati u nastavku.

Otvaranjem profila na nekoj od brojnih društvenih mreža poput Facebooka, Twittera, Instagrama ili Snapchata tinejdžeri zadovoljavaju svoju potrebu da budu viđeni onakvima kakvima se žele prikazati. Tako na svoje profile stavljaju isključivo fotografije koje žele, koje ih prikazuju privlačnima i slično. Također, tinejdžerima Facebook služi i za kontrolu imidža

⁴ <http://pcchip.hr/internet/drustvene-mreze/instagram-i-sve-sto-trebate-znati-o-njemu> preuzeto 05.10.2017

⁵ <http://kingkong.agency/broj-instagram-korisnika-u-hrvatskoj/> preuzeto 04.10. 2017

⁶ <http://pcchip.hr/internet/snapchat-drustvena-mreza-buducnosti/> preuzeto 02.09.2017.

⁷ <http://www.oblakznanja.com/2012/01/sto-je-twitter/> preuzeo 05.09.2017.

svojih vršnjaka u javnosti te tu čestu nastaju problemi. Naime, osim što sebe žele prikazati društveno poželjnima, istovremeno koriste Facebook da vršnjake koji im se iz različitih razloga ne sviđaju, prikažu u negativnom svijetlu.⁸

5. NASILJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Ciboci (2014:18) u svom radu *Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima* navodi brojne natpise u hrvatskim medijima koji govore o vršnjačkom nasilju mladih na društvenim mrežama. Neki od naslova su „U jednom danu otvorili desetak stranica i vrijeđali maloljetnice“ (24 sata, 23.4.2014.), „Facebook šala postala je noćna mora djevojčice“ (Jutarnji list, 19.11.2013.), „Djevojke se tukle, drugi đaci navijali i – snimali“ (Večernji list, 22.11.2012.), „Učenici na Facebooku pozivaju na ubojstva učitelja i progon ‘štrebera’“ (Slobodna Dalmacija, 17.3.2011.), „Batine joj smjestila Facebook prijateljica“ (Jutarnji list, 30.1.2010.), „Bjelovar: nova grupa mržnje na Facebooku“ (Jutarnji list, 13.3.2010.), „Maloljetnici preko Facebooka iznuđivali vršnjaka“ (Večernji list, 16.6.2010.), „Kamatarili vršnjaka putem Facebooka“ (Jutarnji list, 16.6.2010.), „Dogovor o nasilju na Facebooku za nekoliko minuta“ (Večernji list, 27.1.2010.), „Nasilni učenici na Facebooku okupljali sve koji mrze žrtvu“ (Večernji list, 16.1.2010.), „Vršnjaka iznuđivali putem mobitela i Facebooka“ (Vjesnik, 16.6.2010.) „Djevojčicu na Facebooku ucjenjuju i zlostavljaju“ (Večernji list, 9.7.2010.), „Maloljetni monstrum blokiran na fejsu: ‘Samo sam želio da roditelji vide kakve im fotke kćeri objavljuju’“ (Jutarnji list, 23.04.2014),

Naslovi pokazuju da mladi ne prežu ni pred čim u zlostavljanju svojih vršnjaka a društvene mreže su im za to idealan medij iz više razloga:

- one su mladima njihovo prirodno okruženje, budući se na društvenim mrežama povezuju sa svojim vršnjacima i poznanicima koji dijele slične interese
- vrlo brzo mogu iznijeti negativne stvari o svojim prijateljima iz razreda
- kreatori sadržaja koji su dio elektroničkog nasilja, često ostaju anonimni

⁸ <http://stari.mup.hr/13047.aspx>

- ne gledaju žrtvu u lice što im omogućuje da budu bezobzirniji nego inače jer im je na taj način omogućeno odsustvo empatije ⁹

U medijima su često objavljeni slučajevi vršnjačkog nasilja putem interneta i društvenih mreža (Facebook, Instagram, Ask.fm) , stoga ću u nastavku navesti nekoliko objavljenih slučajeva zlostavljane djece sa posljedicama koje su uslijedile.

Kao što sam već spomenula, jedna od najkontroverznijih društvenih mreža je Ask.fm jer daje mogućnost da svaki korisnik nekog drugog korisnika anonimno izvrijeđa, psuje, prijeti mu i maltretira ga te omalovažava sugovornika bez ikakve kontrole i posljedice. Budući da mladi čine velik dio korisnika te društvene mreže, a tinejdžeri su po prirodi osjetljiviji na kritiku i podsmjeh, oni su često meta onima koji vrebaju potencijalne žrtve. Nakon pojave sve učestalijih samoubojstava tinejdžera, u Velikoj Britaniji se pozivalo na bojkot te društvene mreže. Najpoznatiji primjer je samoubojstvo malodobne Hannah Smith koja je mjesecima trpjela zlostavljanje na svom profilu i to na račun svog izgleda i obiteljske situacije. Dva tjedna prije nego si je oduzela život, molila je zlostavljače da prekinu maltretiranje, rekla da si je već jednom pokušala oduzeti život zbog takvih komentara, međutim zlostavljanje nije prestalo što je rezultiralo njezinim samoubojstvom. Na ovom nemilom primjeru se jasno može vidjeti kolika je snaga anonimnosti na društvenim mrežama koja zlostavljača može potpuno lišiti osjećaja odgovornosti a k tome često izostaje i empatija budući da djeca koja zlostavljaju, nemaju percepciju o tome koliku štetu čine žrtvi.

Hannah nije jedina koja si je oduzela život zbog zlostavljanja na spomenutoj stranici, naime, do 2014 od Irske i SAD-a do Hrvatske i Latvije, zabilježeni su deseci samoubojstava dječaka i djevojčica koji nisu mogli podnijeti vrijeđanje.

U Hrvatskoj je 2013.godine to bio slučaj petnaestogodišnje djevojke iz Lobora koja si je oduzela život zbog prijetnji i uvreda koje su joj bile upućene na Ask.fm stranici, a nekolicina zlostavljača je nastavila i nakon njezine smrti.¹⁰

Ask.fm nije jedina društvena mreža s takvim primjerima, međutim na drugim društvenim mrežama se često koriste alati i moderatori koji uklanjaju neprikladne sadržaje.

⁹ <http://stari.mup.hr/13047.aspx> preuzeto 02.09.2017.

¹⁰ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/ubila-se-zbog-nasilja-preko-interneta-samoubojstvo-15-godisnje-djevojke-sokiralo-zagorje/1149239/> preuzeto 28.08.2017.

To ipak nije bilo slučaj sa maloljetnom Carolinom Picchio iz Italije koju skupina mladića snimila kako u alkoholiziranom stanju leži na podu kupaonice i to objavila na Facebook profilu. Snimka je na Facebooku ostala nekoliko dana, a djevojčica se nije mogla nositi za brojnim uvredama i prijetnjama pa si je 2013. godine oduzela život. Godinu dana ranije to je učinio i petnaestogodišnjak iz Rima kojeg su putem Facebook zlostavljali vršnjaci jer je homoseksualac.¹¹

U nedavno provedenom anketnom istraživanju Ditch the Labela (2017) u kojem je sudjelovalo više od 10 tisuća mladih dobi od 12 do 20 godina došli su do rezultata koji sugeriraju da je zlostavljanje na internetu široko rašireno te da u elektroničkom zlostavljanju prednjači društvena mreža Instagram koji se najviše koristi za zlonamjerno komentiranje. Gotovo 70% ispitanika priznalo je da je zlostavljalo druge na Instagramu dok je 7 % njih izjavilo da su bili žrtve zlostavljanja. Isto istraživanje je pokazalo da je 6% ispitanika zlostavljano na Facebooku a 5% na Snapchatu.¹²

Na Instagramu se zlostavljati može putem komentara, a još je gore kada se koristi oznaka *hashtag*, budući da je to poveznica sa svim drugim sadržajima koji imaju isti *hashtag*. Prije nekoliko mjeseci se upravo putem hashtaga na Instagramu proširila opasna igra zbog koje si je stotinjak mladih u dobi od 10-16 godina uzelo život. Igra se zove „Plavi kit” koja je na stranici Jutarnjeg lista opisana kao igra, „čija su pravila uvijek ista. Tinejdžer mora objaviti neki od potrebnih hashtagova na društvenim mrežama. To su najčešće oznake *sinikit*, *f57*, *ff33*, nakon čega dolazi poruka s lažnog profila. Anonimna osoba nagovori dijete na sudjelovanje u igri te mu zadaje dnevne zadatke tijekom 50 dana. U početku je riječ o banalnim zadacima poput crtanja kita, ali sa svakim danom zadaci postaju sve morbidniji. Gledanje horora, buđenje u ranim jutarnjim satima, samoranjavanje te izbjegavanje razgovora s prijateljima i obitelji samo su neki od njih. U slučaju da dijete odluči izaći iz igre, administrator mu počne slati prijetnje, najčešće vezane uz smrt njegovih roditelja. Svi koji dođu do brojke 50 imaju isti zadatak. Samoubojstvo.”¹³

Navedeni primjeri su ekstremni ali su stvarni i govore o ozbiljnosti elektroničkog zlostavljanja. Najčešći oblik zlostavljanja na društvenim mrežama je stvaranje različitih *grupa*

¹¹ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/pobuna-zbog-samoubojstva-maloljetne-djevojke-italija-pokrenula-istragu-protiv-facebook-a-na-zahrv-roditeља/1148621> preuzeto 29.08.2017.

¹² <https://www.ditchthelabel.org/research-papers/the-annual-bullying-survey-2017/> preuzeto 28.08.2017.

¹³ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/smrť-iz-virtualnog-svijeta-nam-se-opasno-priblizava-suicidalna-ruska-igra-za-tinejdžere-na-vratima-hrvatske/5977941/> preuzeto 28.08.2017.

mržnje na kojima zlostavljači objavljuju uvredljive fotografije i snimke svojih vršnjaka, nazivaju ih pogrdnim imenima te ih ismijavaju, vrijeđaju i ponižavaju. Iako je riječ o zlostavljanju u virtualnom svijetu, žrtva i počinitelj često se međusobno poznaju i u stvarnom svijetu¹⁴.

5.1. Grupe mržnje na društvenim mrežama

Društvene mreže omogućile su djeci i mladima da svoje misli, ali i mržnju i netrpeljivost prema drugima javno pokazuju. Samo na Facebooku, najpopularnijoj društvenoj mreži sa gotovo dvije milijarde korisnika, može se pronaći veliki broj grupa mržnje u kojima često upravo djeca i mladi, kritiziraju i vrijeđaju svoje vršnjake, poznanike, učitelje ili slavne osobe. Jedan od prvih takvih slučajeva u Hrvatskoj, koji je privukao veliku pozornost javnosti, bio je slučaj zlostavljanja trinaestogodišnjeg dječaka iz Bjelovara 2010. godine. Osim što su ga tukli i ponižavali u razredu, njegove su kolegice iz razreda osnovale i grupu mržnje na Facebooku. (Ciboci, 2014:16)

„Tri djevojčice osnovale su grupu ‘Svi koji MRZE (navodio se identitet dječaka) i hoće da ode iz OŠ...!!!!’ i objavile video zlostavljanja dječaka koji vrišti dok se ostatak razreda smije. Grupi s oko 90 članova broj je naglo porastao nakon objave u medijima, a ‘zid’ grupe pun je osuđujućih komentara ljudi koji ne mogu vjerovati da je toliko mržnje u maloj djeci. (Rosić-Zrinski, Jurasić, Vidović, Večernji list, 15.1.2010. prema Ciboci, 2014:17)

Taj slučaj je digao na noge brojne državne institucije i može se reći da je tada počelo suzbijanje međuvršnjačkog elektroničkog nasilja u Hrvatskoj. Međutim, ubrzo se pokazalo da se ne radi o izoliranom slučaju, već da je elektroničko nasilje problem koji se sve više i češće javlja među mladima.

Ciboci (2014:18) ukazuje do kojih granica seže elektroničko zlostavljanje te navodi primjer grupu „Vinkovačke kurve“ u kojoj se maloljetne djevojčice iz Vinkovaca tjednima nazivalo najpogrdnijim imenima. Anonimne osobe objavljivale su fotografije maloljetnica bez njihova dopuštenja i popratili ih neumjesnim komentarima. No, niti jedna od navedenih grupa nije privukla toliko pozornosti i simpatizera kao grupa „Najveće drolje osnovnih i srednjih škola“. U samo nekoliko dana grupu je „lajkalo“ više od 70.000 korisnika Facebooka koji su svojim komentarima i uvredama podržali osnivača stranice u javnom linču maloljetnica koje su bile

¹⁴ <http://www.flash.ba/fokus/elektronicko-zlostavljanje-sve-rasirenije-na-drustvenim-mrezama> preuzeto: 28.09.2017.

imenovane punim imenom i prezimenom, uz naziv mjesta u kojem žive pa čak i godine. Stranica je ugašena nakon nekoliko dana, no vrlo brzo su nastale nove istoga imena. (Ciboci, 2014)

Administratori stranica koje u kategorizirane kao grupe mržnje potiču druge osobe da im šalju fotografije koje su od djevojaka zaprimili kroz osobnu komunikaciju, pri čemu se vrlo često radi o snimkama koje su žrtve same snimile i slale svojim mladićima u uvjerenju da isti neće zlorabiti njihovo povjerenje te da ih neće prikazivati niti učiniti dostupnima drugim osobama. Osnovne sastavnice takvih profila su ismijavanje, poruga, etiketiranje djevojaka na seksualnoj osnovi, neumjesni i uvredljivi komentari na njihove moralne, fizičke i druge osobine. Ovakve stranice pokazuju nam da mladi, osobito djevojke nemaju dovoljno svijesti i znanja o samozaštitnom ponašanju u komunikaciji virtualnim svijetom (Matijević, 2014:42)

U Bosni i Hercegovini najpoznatiji primjer elektroničkog nasilja na društvenim mrežama je iz mjesta Bugojno gdje su o djevojčici koja je bacila pse u rijeku objavljene brojne grupe mržnje. Jedna od njih je „Trebamo ubiti Antoniju Miškić“. U jednom danu 52 000 ljudi iz cijelog svijeta priključilo se toj grupi, međutim ispostavilo se da djevojčica koja je bacila pse se uopće ne zove tako te su pogrešnu djevojčicu izložiti napadima i osudama. Na svim jezicima svijeta pisani su statusi i poruke mržnje prema njoj, poruke s prijetećim sadržajem kako ju treba ubiti, kako ako je samo nađu da je gotova. Ovo je još jedan primjer koji pokazuje da nasilnici nisu upoznati s time kakve sve posljedice ovakve grupe mogu ostavljati na osobe, žrtve takve vrste nasilja.¹⁵

Ciboci (2014:20) navodi da se grupe mržnje na društvenim mrežama razlikuju po sadržaju, osobama prema kojima su usmjerene, osnivačima grupe i jeziku koji se koristi, međutim mnoge od njih imaju iste karakteristike: grupe mržnje su usmjerene prema većem broju ljudi, osobito one koje privlače veliku pozornost javnosti i imaju najveći broj simpatizera. U takvim se grupama proziva veliki broj osoba, pri čemu je najčešće riječ o grupama u kojima se objavljuju eksplicitne fotografije djevojaka koje se najčešće naziva pogrđnim imenima i optužuje ih se za promiskuitet a dječake se naziva „kretanima“ i „retardiranima“ a veću netrpeljivost pokazuju simpatizeri takvih grupa, nego sami osnivači – najveći broj uvreda i pogrđnih komentara u grupama mržnje dolazi od strane simpatizera, a ne od samih pokretača stranice. U grupama mržnje na društvenim mrežama koriste se brojne psovke i vulgarni izrazi – gotovo je nemoguće

¹⁵ <http://www.flash.ba/fokus/elektronicko-zlostavljanje-sve-rasirenije-na-drustvenim-mrezama/> preuzeto 28.08.2017.

pronaći grupu mržnje na društvenim mrežama bez ijedne psovke i vulgarnih izraza; iako su grupe mržnje u Hrvatskoj često usmjerene protiv većeg broja osoba, one su najčešće imenovane punim imenom i prezimenom. Kod mnogih žrtava je navedeno i mjesto stanovanja te godište. Često se događa i da osnivači stranice njihove eksplicitne fotografije povezuju linkom s njihovim profilima na društvenim mrežama.

Bitno je napomenuti da, kao i svaka druga tehnologija, odnosno medij, *online* društvene mreže i društveno umrežavanje pa tako i Facebook nisu ni dobri ni loši po sebi. Dobrim ili lošim čine ih korisnici, ovisno o prilici. Problem se javlja kada na Facebooku sudjeluju osnovnoškolska djeca u dobi kada je teško odrediti granice, a sve je više-manje lako dostupno i dopušteno.

6. RAŠIRENOST ELEKTRONIČKOG NASILJA

Patchinand i Hindjura su 2008. proveli istraživanje i izvijestili da je više od 32% dječaka i 36% djevojčica bilo žrtvama elektroničkog nasilja dok je 18 posto dječaka i 16 % djevojčica izjavilo da su zlostavljali drugu djecu na internetu. (Sakellariou i sur. 2012:33). No sličnih rezultata je u svom istraživanju došao i Li (2005:10), naime polovica učenika je poznavala nekoga tko je žrtva elektroničkog zlostavljanja, četvrtina učenika je doživjelo elektroničko nasilje dok je jedan od šest ispitanika izjavilo da su putem Interneta zlostavljali vršnjake.

U priručniku *Delete Cyberbullying* (2016:9) su navedeni podaci iz Wireless izvješća (2014), provedenog u Ujedinjenoj Kraljevini i rezultate ankete *Ditch the label* (2013). Iako se rezultati ovih izvješća ne mogu automatski prenijeti na ponašanje mladih u Hrvatskoj, ono svakako ukazuje na glavne trendove u ponašanju mladih na internetu.

Istraživanje je pokazalo da je 54% mladih korisnika Facebooka, 28% mladih korisnika Twittera i 26% mladih korisnika Ask.FM-a izjavilo je da su iskusili nasilje na tim društvenim mrežama tako da se najopasnijim mjestima na internetu se smatraju društvene mreže Facebook, Twitter i Ask.FM,a.Po pitanju koliko često mladi doživljavaju nasilje na internetu došli su do sljedećih rezultata; 7 od 10 mladih iskusilo je elektroničko nasilje, 37% mladih iskusilo je učestalo elektroničko nasilje, 20% mladih svakodnevno je iskusilo ekstremno elektroničko nasilje, a nova istraživanja pokazuju da je rizik jednak i za mlade ženske i muške osobe.

Autori Chi en Kwan i Skoric (2012:20) su proveli istraživanje na učenicima srednjih škola u Singapuru i rezultati su pokazali da je 56.9% učenika koji su korisnici Facebooka, doživjelo barem jedan oblik nasilja na toj mreži a najučestaliji oblik je primanje neugodnih poruka (28,5%), zatim ismijavanje (22,6%), a izbacivanje iz grupa na društvenim mrežama je doživjelo oko 5% ispitanika. Kako bi se učenici zaštitili od neželjenih poruka i ljudi na društvenoj mreži, mnogo njih koristi opciju blokiranja drugog profila a istraživanje Chi en Kwana i Skorica(2012) je pokazalo da je baren jednom nekoga blokiralo 45.5% učenika. Nadalje, 13 % učenika je priznalo da su zlostavljali druge učenike na način a su ih javno ismijavali, dok je 2% učenika priznalo da su hakirali profile svojih vršnjaka.

Tablica 1. Podaci o elektroničkom nasilju u Australiji, Kanadi, SAD-u i Velikoj Britaniji (prema Mandarić, 2012:138).

Zemlja	Elektroničko nasilje
Australija	<ul style="list-style-type: none"> • 13 % studenata je u dobi do 18 godina doživjelo elektroničko nasilje • 25 % studenata poznaje nekoga tko je doživio to isto • 42 % djevojčica u dobi od 12 do 15 godina eksperimentiralo je s elektroničkim nasiljem
Kanada	<ul style="list-style-type: none"> • 84 % učenika doživjelo je virtualno nasilje • 23 % učenika doživjelo je nasilje putem elektroničke pošte • 35 % preko <i>chat rooma</i> • 45 % putem SMS poruka
Velika Britanija	<ul style="list-style-type: none"> • 20 % od 779 mladih doživjelo je elektroničko nasilje • 73 % poznaje nasilnika 1 od 20 učenika priznaje da je bio uključen u elektroničko nasilje • 1 od 8 učenika netko je prijetio • 1 od 12 učenika priznaje da je na blog stavljao lažne informacije o drugima
Sjedinjene Američke Države	<ul style="list-style-type: none"> • 75 – 80 % djece između 12 i 14 godina doživjelo je elektroničko nasilje • 43 % djece bilo je proganjano dok su bili <i>online</i> • 35 % djece je doživjelo prijetnju • 53 % djece uvrijedilo je druge dok su bili <i>online</i> • 1 od 17 djece prijetilo je <i>online</i> • 1 od 4 djece u dobi između 11 i 19 godina priznalo je da su im prijetili

Kušić (2010:112) je na temelju svog istraživanja došao do rezultata da je 14,6% učenika napisalo neku laž o sebi na svom profilu, a najčešća laž o sebi upravo su bile godine s obzirom na postojanje dobne granice za otvaranje Facebook profila. Kao ostale laži naveli su da su to bile "neke sitnice na statusu" i "male šale". Neki učenici naveli su da umjesto osobne slike na profilu koriste sliku avatara. Lažnu informaciju o drugoj osobi na Facebooku napisalo je 8,5%

učenika. Od ukupnog broja učenika, 36,6% učenika vrijeđalo je druge osobe na Facebooku, dok je 37,8% ispitanih učenika doživjelo vrijeđanje od strane drugih osoba.

Iste godine Unicefovo istraživanje (2010) godine pokazalo je da 34% djece u dobi od 10 do 15 godina doživljava neki oblik vršnjačkog nasilja putem novih medija i to 1-2 puta mjesečno ili češće (Pregrad i suradnici, 2010). Novije istraživanje, koje su 2013. godine proveli Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabri telefon, pokazalo je da je 12,1% djece doživjelo nasilje na Facebooku, a 9,6% njih ponašalo se nasilno. Svako drugo dijete uključeno u nasilje putem Facebooka izjavilo je da bi prihvatili zahtjev za prijateljstvom od nepoznatih osoba. „Svako peto dijete izjavljuje da je nekoliko puta ili često primalo uvredljive poruke ili komentare putem Facebooka, svako drugo dijete je to doživjelo barem jedan put, a 9% djece priznaje da je to više puta činilo. O svakom četvrtom djetetu su putem Facebooka širili laži a 7 % djece priznaje da je to i samo činilo. Svako šesto dijete navodi da im se neko ulogirao u njihov Facebook profil i u njihovo ime objavljuvao neugodne informacije o njima, dok takvo ponašanje priznaje čak 8% djece. 13% djece priznaje da je na Facebooku namjerno blokiralo ili isključivalo drugu djecu iz neke grupe s ciljem da ih izolira. Njih je 3% je otvorilo grupu na Facebooku s ciljem ismijavanja ili vrijeđanja druge djece. Prijetnje je putem Facebooka dobilo 15% djece, dok 7% djece priznaje da je prijetnje upućivalo drugoj djeci.“ (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013)

Nadalje, novije istraživanje Udruge roditelja “Korak po korak” iz 2014. godine u Hrvatskoj pokazalo je da 98% mladih ima pristup internetu, 96% ima profil na Facebook-u, u prosjeku poznaju svega 30% od ukupnog broja Facebook prijatelja, 82% mladih procjenjuje da se gotovo svim mladima (oba spola) dogodilo da ih netko vrijeđa, 35% mladih kaže da ih je netko seksualno uznemiravao putem interneta, 60% srednjoškolaca navodi da roditelji ne nadziru njihove aktivnosti na internetu niti im ograničavaju vrijeme provedeno na internetu, 79% ispitanih roditelja kaže da gotovo nikad ne razgovaraju sa svojim djetetom o onome što ono radi na računalu i internetu, 92% ispitanika gotovo nikad ne traži da im dijete pokaže što radi na Facebooku i drugim društvenim mrežama. (Delete Cyberbullying; Priručnik za roditelje 2016:5)

7. POSLJEDICE ELEKTRONIČKOG NASILJA

Posljedice vršnjačkog nasilja, a pogotovo elektroničkog zlostavljanja, brojne su i mnogostruke. I međunarodna i domaća istraživanja (Elez, 2003; Olweus, 1998) pokazuju da zlostavljani učenici imaju smanjeno samopoštovanje i osjećaj lošijeg prihvatanja od strane vršnjaka. Neke od posljedica koje se redovito spominju su želja za vraćanje istom mjerom, strah, frustriranost, bijes i depresivnost (Patchin i Hinduja, 2007 prema Pregrad i sur. 2009:7), anksioznost a kao najekstremniji oblik pojavljuje se suicid što posebno zabrinjava budući da je elektronikom nasilju izložen sve veći broj djece.

Zlostavljanje stvara dodatni osjećaj nesigurnosti, strah i izbjegavanje odlaska u školu, psihosomatske simptome, a dokazana je povećana sklonost depresijama u odrasloj dobi. U nekim se zemljama prati i dokumentira i broj samoubojstava djece, koja su dijelom posljedica vršnjačkog zlostavljanja. (Pregrad, 2008:9) Učenici koji su skloni zlostavljanju također su razvojno rizični. Oni svijet u kojem žive ne doživljavaju prijateljskim mjestom i imaju povećanu potrebu za kontrolom i nadmoći drugih, te ukupnu relativnu emocionalnu hladnoću i odsustvo suosjećanja. (Pregrad, 2009:8)

U priručniku *Delete Cyberbullying* (2016:9) utvrđeno je da elektroničko nasilje ima katastrofične posljedice za samopouzdanje i društveni život čak 69% mladih; 49% je izgubilo osjećaj povjerenja, 28% se osvetilo i odgovaralo grubim i nasilnim porukama; 24% okrenulo se samoozljeđivanju; 22% pokušalo je promijeniti svoj izgled kako bi izbjegli daljnje zlostavljanje; 13% prestalo je koristiti aplikaciju na pametnom telefonu.

U UNICEF-ovom istraživanju (2010:34) na 5 215 učenika u dobi od 10 – 15 godina došli su do zaključka da djeca koja trpe elektroničko nasilje i zlostavljanje imaju mnogostruke stresne reakcije, Gotovo tri četvrtine djece se osjeća ljutito (74, 67%), uznemireno (71, 49%) i zabrinuto (70,18%). Polovica djece ne želi ići u školu, zatim žrtve elektroničkog nasilja imaju poteškoće sa spavanjem, prehranom u vidu smanjenja apetita (15%), glavoboljom i trbobjom(40, 67%).

Posljedice po žrtvu mogu biti i dugotrajnije pa tako Smith (2008 prema Bilić i sur 2012:309) navodi da se kako vršnjačko nasilje ima traumatične posljedice u obliku neugodnih sjećanja koja traju cijeli život, a koje mogu imati i kliničke implikacije.

8. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

8.1. Cilj istraživanja

Ovo istraživanje je dio pilot projekta istraživanja relacija školske klime i različitih oblika nasilja učenika u Gradu Zagrebu.

Cilj ovog istraživanja je analizirati učestalost nasilnoga ponašanja učenika na društvenim mrežama i utvrditi postoji li povezanost nasilja na društvenim mrežama sa školskom klimom u Gradu Zagrebu.

Uzimajući u obzir temeljna četiri elementa školske klime, učenici su ispitani jesu li vidjeli ili čuli za slučajeve takvog ponašanja. Slijedom toga postavljaju se sljedeća istraživačka pitanja:

1. Postoji li povezanost između prirode odnosa učenika te percipiranoga nasilja učenika na društvenim mrežama?
2. Postoji li povezanost između prirode odnosa nastavnika i učenika te percipiranoga nasilja učenika na društvenim mrežama?
3. Postoji li povezanost između dozvoljene učeničke autonomije pri donošenju odluka te percipiranoga nasilja učenika na društvenim mrežama?
4. Postoji li povezanost između pruženih jasnih, konzistentnih i korektnih pravila škole te percipiranoga nasilja učenika na društvenim mrežama?

8.2. Hipoteze

Na temelju prethodno definiranog cilja istraživanja i specifičnih istraživačkih pitanja, formulirane su sljedeće nulte hipoteze:

H1: Ne postoji statistički značajna povezanost između prirode odnosa među učenicima i pojave nasilja učenika na društvenim mrežama.

H2: Ne postoji statistički značajna povezanost između prirode odnosa između učenika i nastavnika i pojave nasilja na društvenim mrežama.

H3: Ne postoji statistički značajna povezanost između dozvoljene učeničke autonomije pri donošenju odluka i pojave nasilja učenika na društvenim mrežama.

H4: Ne postoji statistički značajna povezanost između pruženih jasnih, konzistentnih i korektnih pravila škole te pojave nasilja učenika na društvenim mrežama.

8.3. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovao 451 učenik završnih razreda zagrebačkih srednjih škola: II. Gimnazija (88 učenika), III. Gimnazija (86 učenika), Srednja škola Jelkovec (56 učenika), Elektrostrojarska obrtnička škola (99 učenika) te Industrijska strojarska škola (122 učenika). Gradski ured za odgoj i obrazovanje je zajedno sa ravnateljima i ravnateljicama dao dozvolu za pristup učenicima, odnosno dozvolu za provođenje istraživanja.

8.4. Upitnik

Podaci su prikupljeni na bazi upitnika koji sadržava 17 setova pitanja, od kojih su u najrelevantnija 4 seta pitanja koji služe kao indikatori školske klime a to su: priroda odnosa među učenicima, priroda odnosa između nastavnika i učenika dozvoljena autonomija učenika pri donošenju odluka te pružena jasna, konzistentna i korektna pravila škole.

U upitniku je većina odgovora ponuđena u obliku Lickertove skale od 1 (izrazito se slažem) do 6 (izrazito se ne slažem). Na preostalim pitanjima odabirao se jedan ili više odgovora na temelju iskustva ispitanika.

Set varijabli koji se odnosio na školsku klimu nastao je u autorstvu profesorice Niobe Way sa Sveučilišta u New Yorku koja je izdala pisanu dozvolu za korištenje upitnike u svibnju 2017. godine.

8.5. Metode prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni anonimnim i dobrovoljnim anketiranjem učenika završnih razreda zagrebačkih srednjih škola tijekom prvog polugodišta školske godine 2017./2018. sukladno svim pravilima etičnosti znanstvenog istraživanja. Ispitanici su bili svi učenici nasumično

odabranih razreda koji su, za vrijeme dolaska anketara, bili prisutni na nastavi. Na početku anketiranja su svi ispitanici bili pozdravljeni i navedena je tema diplomskog rada. Ispitanicima je naglašeno da su prikupljeni podaci anonimni te su informirani na koji način će ti podaci biti prikazani te da se obrađuju metodama statističke analize i to isključivo grupno . U nastavku su zamoljeni da ispune upitnik. Upitnik se nalazi u prilogu ovoga rada.

8.6. Metode obrade podataka

Odgovori iz svih upitnika uneseni su elektronički kako bi se statistički obradili. U obradi podataka za potrebe ovoga rada korištene su metode deskriptivne obrade podataka, odnosno tablice kontigencije. Podaci su obrađeni pomoću statističkog paketa SPSS. Za provjeru statističke značajnosti korišten je Hi kvadrat test.

9. REZULTATI I RASPRAVA

9.1. Priroda odnosa među učenicima

Povezanost iskustva nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama te međusobnog poštovanja učenika je statistički značajna. Pokazalo se da tri četvrtine (75,4%) učenika izražava mišljenje kako se učenici međusobno poštuju. Međutim, zabrinjavajući je podatak da na ukupnom promatranom uzorku čak trećina učenika (24,7%) smatra da se učenici u razredu međusobno ne poštuju.

Nadalje, gledajući subuzorak učenika koji su vidjeli i čuli za slučajeve nasilnog ponašanja na društvenim mrežama uočava se veliki postotak (8,3%) onih koji se izrazito ne slažu s tvrdnjom da se učenici međusobno poštuju što nepovoljno utječe na kvalitetu međuljudskih odnosa koja je, prema Relji (2006:87) najvažnija razina školske klime.

Tablica 1 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – učenici se međusobno poštuju

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici se međusobno poštuju						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	30 14,2%	81 38,2%	60 28,3%	22 10,4%	12 5,7%	7 3,3%	212 100,0%
Da	16 7,3%	66 30,3%	71 32,6%	35 16,1%	12 5,5%	18 8,3%	218 100,0%
Total	46 10,7%	147 34,2%	131 30,5%	57 13,3%	24 5,6%	25 5,8%	430 100,0%

Hi-kvadrat 14,439, $p = 0,013$

Naime, učenici se tijekom adolescentskih godina okreću vršnjacima s kojima počinju provoditi puno više vremena, a manje sa svojom obitelji što im između ostalog omogućuje usavršavanje socijalizacijskih vještina. Budući da adolescenti, osim u slobodno vrijeme, puno vremena provode u interakciji s vršnjacima u školi važno je obratiti pažnju na kvalitetu međusobnog odnosa u takvom okruženju.

Uzevši u obzir podatak ovog istraživanja da je polovica (50,7%) odnosno svako drugi dijete vidjelo ili čulo za nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama, te da takvi učenici

percipiraju statistički značajno lošije međusobno poštovanje učenika u školi, može se zaključiti o potencijalnoj opasnosti izloženosti nasilju na zdrav razvoj, međusobnu komunikaciju, funkcioniranje u školskom kontekstu, pa i čitavu školsku klimu.

Moguće je da učenici koji su vidjeli ili čuli za nasilje na društvenim mrežama stvaraju negativnu sliku o svijetu u kojem žive, pa tako i o školi stoga imaju manje povjerenja i poštovanja prema svojim vršnjacima.

Nadalje, pretpostavka je bila da izloženost nasilnom ponašanju drugih na društvenim mrežama na sličan način može biti povezano sa međusobnim pomaganjem učenika. Prema podacima iz Tablice 2, potvrđena je navedena pretpostavka s još većom statističkom značajnošću te se može reći da učenici koji su svjedočili ili čuli za nasilna ponašanja na društvenim mrežama u manjoj mjeri smatraju da si učenici međusobno pomažu.

Konkretno, 21% učenika iz ukupnog uzorka nemaju dojam da si učenici međusobno pomažu, a gledajući subuzorak onih koji su vidjeli ili čuli za nasilno ponašanje na društvenim mrežama čak 6,9% se izrazito ne slaže s tvrdnjom da si učenici međusobno pomažu, što je ujedno tri puta više od učenika koji se također izrazito ne slažu s tom tvrdnjom, a pripadaju kategoriji onih koji nikada nisu vidjeli ni čuli za nasilna ponašanja na društvenim mrežama (6,9%).

Tablica 2 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici si međusobno pomažu

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici si međusobno pomažu						Total
	Izrazito slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavno m se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	42 19,7%	76 35,7%	63 29,6%	19 8,9%	8 3,8%	5 2,3%	213 100,0%
Da	23 10,6%	54 24,8%	82 37,6%	26 11,9%	18 8,3%	15 6,9%	218 100,0%
Total	65 15,1%	130 30,2%	145 33,6%	45 10,4%	26 6,0%	20 4,6%	431 100,0%

Hi-kvadrat 21,647, $p = 0,001$

Postavlja se pitanje koliko učenici s takvom percepcijom uopće traže pomoć kada im je potrebna budući da ne vjeruju da će im biti pružena od strane učenika. Uz pretpostavku da se adolescenti kada se nađu u problemu najprije obraćaju svojim prijateljima odnosno vršnjacima

od povjerenja, a tek eventualno odrasloj osobi, može se vidjeti potencijalna opasnost od čuvanja problema u sebi što može smanjiti mogućnost njegova rješavanja.

Dodatan podatak istraživanja Eliota i suradnika (2010:546) prema kojem djeca ulaskom u razdoblje adolescencije imaju averziju prema traženju pomoći u slučajevima kada su žrtve nasilja ili kada osjećaju da im je narušen osjećaj sigurnosti stavlja još veću težinu na ozbiljnost problema. Možemo slobodno pretpostaviti da takav osjećaj averzije i nepovjerenja negativno utječe na školsku klimu i sveukupno ozračje škole.

Varijabla kojom se također ispitala školska klima u kontekstu međusobnih odnosa učenika je trud učenika u smislu dobivanja najbolje ocjene. Međutim, analizom podataka dobiveno je kako ne postoji statistički značajna povezanost navedene varijable sa varijablom koja se odnosi na to jesu li učenici vidjeli ili čuli o nasilnom ponašanju na društvenim mrežama. Ipak, gledajući Tablicu 3 može se uočiti kako učenici koji nisu vidjeli ili čuli za nasilna ponašanja na društvenim mrežama više naginju percepciji da se učenici trude dobiti najbolje ocjene (68,1%) u odnosu na učenike koji su vidjeli ili čuli za ista ponašanja (58,7%).

Tablica 3 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama - Učenici se trude dobiti najbolje ocjene

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici se trude dobiti najbolje ocjene							Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem		
Ne	36 16,9%	52 24,4 %	57 26,8%	39 18,3%	14 6,6%	15 7,0%	213 100,0 %	
Da	34 15,6%	41 18,8%	53 24,3%	44 20,2%	24 11,0%	22 10,1%	218 100,0 %	
Total	70 16,2%	93 21,6%	110 25,5%	83 19,3%	38 8,8%	37 8,6%	431 100,0 %	

Hi-kvadrat 5,704, $p=0,336$

Iako se pokazalo kako iskustvo nasilja na društvenim mrežama (viđeno ili riječima preneseno) ne igra važnu ulogu u proučavanju koncepta školske klime u pogledu percepcije truda učenika u dobivanju najbolje ocjene, daljnjom analizom dobiveno je kako ta uloga postaje važna za školsku klimu u pogledu percepcije truda i ulaganja energije u ono što učenici rade, neovisno od truda za najbolju ocjenu (Tablica 4). Drugim riječima, dobivena je statistički značajna

povezanost varijabli viđenog ili prenesenog iskustva nasilja na društvenim mrežama te percepcije truda i ulaganja energije u ono što učenici čine.

U ukupnome uzorku tek nešto od polovine učenika (55,3%) izražava slaganje s tvrdnjom kako učenici ulažu mnogo energije u ono što čine, dok se preostali postotak učenika (44,7%) s tvrdnjom ne slaže. Ovakvi nalazi upućuju na zabrinjavajuće rezultate prema kojima gotovo svaki drugi učenik u školi nije motiviran niti spreman za veći trud i zalaganje za ono što radi. Dodatno, subuzorak učenika koji su vidjeli ili čuli za nasilje učenika na društvenim mrežama češće su iskazali neslaganje s tvrdnjom da učenici ulažu mnogo energije u ono što čine (50,2%) u odnosu na one koji nisu vidjeli ili čuli za ista ponašanja (39%).

Dakle, može se reći kako iskustvo nasilja na društvenim mrežama još više pogoršava situaciju te narušava sliku školske klime, ali i obrnuto, odnosno da se virtualno nasilje vjerojatnije događa u kontekstu oštećene školske klime. Zanimljivo bi bilo ispitati koji su mogući generatori uočene povezanosti. Primjerice, moguće je da je tim učenicima narušena motivacija za trudom jer im nije adekvatno zadovoljena temeljna potreba za sigurnošću ili međusobnim poštovanjem (Maslow, 1943), zbog straha da i oni ne budu žrtve nasilja.

Tablica 4 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici ulažu mnogo energije u ono što čine

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici ulažu mnogo energije u ono što čine						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	26 12,2%	48 22,5%	56 26,3%	44 20,7%	25 11,7%	14 6,6%	213 100,0%
Da	36 16,6%	30 13,8%	42 19,4%	58 26,7%	26 12,0%	25 11,5%	217 100,0%
Total	62 14,4%	78 18,1%	98 22,8%	102 23,7%	51 11,9%	39 9,1%	430 100,0%

Hi-kvadrat 12,774, $p = 0,026$

Iz Tablice 5 razvidna je statistički značajna povezanost varijabli kojima je ispitano jesu li učenici vidjeli ili čuli za nasilna ponašanja učenika na društvenim mrežama te slažu li se s tvrdnjom da su učenici brižne osobe. Može se uočiti kako u ukupnome uzorku tek malo više od pola (55%) učenika smatra da su drugi učenici brižne osobe. Međutim, kad se u obzir uzmu

promatrani subuzorci, vidimo da se 61% učenika koji nisu iskusili viđeno ili preneseno nasilje drugih učenika na društvenim mrežama slaže s tvrdnjom da su drugi učenici brižni u odnosu na one koji nisu iskusili isto ponašanje (49,8%).

Budući da je prema Thapa i suradnicima (2012:6) pozitivna školska klima ona koja je brižna, sigurna i odgovorna možemo reći kako je prema navedenim podacima ona narušena što daje nepovoljnu podlogu za socijalno, emocionalno i akademsko učenje. Čini se kako su oni učenici koji su vidjeli ili čuli za nasilje učenika na društvenim mrežama izgubili povjerenje u suučenike te ih zbog toga više ne smatraju brižnima.

Tablica 5 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici su brižne osobe

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici su brižne osobe						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	21 10,0%	50 23,9 %	68 32,5%	31 14,8%	23 11,0%	16 7,7%	209 100,0 %
Da	11 5,1%	35 16,3%	73 34,0%	41 19,1%	21 9,8%	34 15,8%	215 100,0 %
Total	32 7,5%	85 20,0%	141 33,3%	72 17,0%	44 10,4%	50 11,8%	424 100,0 %

Hi-kvadrat 13,827, $p=0,017$

Daljnjom obradom podataka dobiveno je kako postoji statistički značajna povezanost između varijable kojom se ispituje jesu li učenici vidjeli ili čuli za nasilna ponašanja učenika na društvenim mrežama te tvrdnje da se učenici teško međusobno slažu (Tablica 6). Naime, na ukupnom uzorku dobiveno je kako gotovo tri četvrtine učenika (70%) smatra kako se učenici međusobno slažu, što je donekle zadovoljavajuće. Međutim, promatranjem nalaza subuzorka učenici koji su iskusili viđeno ili preneseno nasilje učenika na društvenim mrežama ipak iskazuju percepciju lošijeg međusobnog slaganja učenika (63,4%) u odnosu na one učenike koji nisu iskusili ista ponašanja (76,8%). Navedeni nalaz je razumljiv jer je moguće da se iskustvom izloženosti nasilju (viđenom ili prenesenom) promijenila i njihova percepcija učeničkih odnosa u negativnom smjeru što nepovoljno utječe na prijateljsko ozračje i školsku klimu ali time i povratno stvara povoljan kontekst za svako pa tako i virtualno nasilje.

Tablica 6 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici se teško međusobno slažu

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici se teško međusobno slažu							Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem		
Ne	10 4,7%	15 7,1 %	23 10,8%	80 37,7%	55 25,9%	28 13,2%	212	100,0 %
Da	11 5,0%	20 9,2%	48 22,0%	68 31,2%	52 23,9%	18 8,3%	218	100,0 %
Total	21 4,9%	35 8,1%	71 16,5%	148 34,4%	107 24,9%	46 10,7%	430	100,0 %

Hi-kvadrat 14,715, p= 0,040

Posljednja varijabla koja je istražena vezano uz međusobni odnos učenika je tvrdnja da si učenici međusobno vjeruju. Dobivena je statistički neznčajna povezanost između viđenog ili prenesenog iskustva nasilja učenika na društvenim mrežama te međusobnog povjerenja učenika (Tablica 7).

U ukupnom uzorku, na temelju povezanosti, uočava se da 63,5% učenika smatra kako si učenici međusobno vjeruju, neovisno o izloženosti nasilju učenika na društvenim mrežama. Iako postoji trend percepcije lošijeg međusobnog vjerovanja kod onih učenika koji su bili izloženi nasilju, razlika nije statistički značajna. Ovaj podatak iznenađuje budući da je u prethodnim analizama dobiveno kako takvi učenici imaju percepciju manjeg međusobnog poštovanja, pomaganja, brige i slaganja među učenicima.

Tablica 7 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici si međusobno vjeruju

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici si međusobno vjeruju						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	17 8,0%	57 26,8 %	71 33,3%	36 16,9%	20 9,4%	12 5,6%	213 100,0 %
Da	12 5,5%	46 21,2%	70 32,3%	44 20,3%	21 9,7%	24 11,1%	217 100,0 %
Total	29 6,7%	103 24,0%	141 32,8%	80 18,6%	41 9,5%	36 8,4%	430 100,0 %

Hi-kvadrat 6,832, $p = 0,233$

9.2. Priroda odnosa između nastavnika i učenika

U ovome djelu rada prikazana je analiza povezanosti nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama koje su vidjeli ili o kojem su čuli sa drugim setom varijabli školske klime koji se veže uz prirodu odnosa između nastavnika i učenika.

Iz Tablice 8 može se iščitati da je poštivanje nastavnika od strane učenika statistički značajno povezano s iskustvom nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama. Na temelju ukupnog uzorka vidljivo je kako tri četvrtine (74,2%) učenika izražava stav kako učenici poštuju nastavnike dok samo četvrtina (25,8%) iskazuje neslaganje s navedenom tvrdnjom.

Detaljnijim pregledom tablice može se uočiti kako 7,8% učenika koji su iskusili viđeno ili preneseno, nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama iskazuje izrazito neslaganje s tvrdnjom kako učenici poštuju nastavnike što može nepovoljno utjecati na odnos ostalih učenika prema nastavnicima ukoliko se pravovremeno ne reagira. Osim toga, dodatna moguća opasnost je i ta što negativni emocionalni odnos učenika s nastavnikom povećava vjerojatnost javljanja nasilnog ponašanja (Hanish i sur., 2004).

Tablica 8 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici poštuju nastavnike

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici poštuju nastavnike						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	32 15,1%	87 41,0 %	52 24,5%	17 8,0%	17 8,0%	7 3,3%	212 100,0 %
Da	38 17,4%	52 23,9%	58 26,6%	41 18,8%	12 5,5%	17 7,8%	218 100,0 %
Total	70 16,3%	139 32,3%	110 25,6%	58 13,5%	29 6,7%	24 5,6%	430 100,0 %

Hi-kvadrat 24,535, $p=0,000$

Nadalje, briga nastavnika o učenicima nije se pokazala statistički značajno povezanom s iskustvom nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama (Tablica 9). Naime, na ukupnom uzorku 72,1% učenika iskazalo je da nastavnici brinu o učenicima, dok preostalih 27,9% ne misli tako.

Zanimljivi su rezultati subuzoraka gdje su nalazi gotovo izjednačeni za obje skupine ispitanika na varijabli kojom se opisuje iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama u pogledu percepcije brige nastavnika o učenicima. Konkretno, kod učenika koji nisu vidjeli ili čuli o nasilnom ponašanju učenika na društvenim mrežama, njih 71,5% smatra kako nastavnici brinu o učenicima, dok kod učenika koji nisu iskusili ista ponašanja njih 72,5% također smatra da nastavnici brinu o učenicima.

Navedeni rezultati upućuju na to da se na temelju iskustva nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama ne može predvidjeti komponenta školske klime koja je vezana brigu nastavnika prema učenicima.

Tablica 9 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Nastavnici brinu o učenicima

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Nastavnici brinu o učenicima						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	30 14,2%	57 27,0 %	64 30,3%	28 13,3%	17 8,1%	15 7,1%	211 100,0 %
Da	20 9,2%	60 27,5%	78 35,8%	29 13,3%	10 4,6%	21 9,6%	218 100,0 %
Total	50 11,7%	117 27,3%	142 33,1%	57 13,3%	27 6,3%	36 8,4	429 100,0 %

Hi-kvadrat 6,177, $p = 0,289$

U promatranju povezanosti iskustva nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama koje su učenici vidjeli ili čuli te slaganja s tvrdnjom da nastavnici pridonose tome da učenici imaju dobro mišljenje o sebi, nije dobivena statistički značajna povezanost (Tablica 10). Na ukupnom uzorku 58,8% učenika slaže se s tvrdnjom da nastavnici pridonose tome da učenici imaju dobro mišljenje o sebi, dok se 41,3% ne slaže s navedenom tvrdnjom. Navedeni podatak djelomično je zabrinjavajući budući da gotovo polovina učenika ne smatra da nastavnici pridonose tome da imaju dobro mišljenje o sebi. Naime, razumljivo je da učenici koji imaju dobro mišljenje o sebi imaju i veće samopoštovanje, a poznato je da je veće samopoštovanje povezano s pozitivnom školskom klimom (Kantor, 2009:185). Dakle, bilo bi poželjno da se nastavnici više uključe te se intenzivnije posvete učenicima kako bi školska klima bila pozitivnija.

Tablica 10 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Nastavnici pridonose tome da učenici imaju dobro mišljenje o sebi

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Nastavnici pridonose tome da učenici imaju dobro mišljenje o sebi						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	14 6,6%	43 20,3 %	70 33,0%	42 19,8%	21 9,9%	22 10,4%	212 100,0 %
Da	21 9,7%	32 14,7%	72 33,2%	45 20,7%	19 8,8%	28 12,9%	217 100,0 %
Total	35 8,2%	75 17,5%	142 33,1%	87 20,3%	40 9,3%	50 11,7%	429 100,0 %

Hi-kvadrat 3,907, $p = 0,563$

9.3. Učenička autonomija pri donošenju odluka

U ovom dijelu rada analiziraju se rezultati testiranja povezanosti viđenog ili prenesenog iskustva nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama sa trećim setom varijabli školske klime vezanog uz učeničku autonomiju pri donošenju odluka.

Pregledom Tablica 11, 12 i 13 jasno je kako ne postoji statistički značajna povezanost varijabli o prilici predlaganja aktivnosti na nastavnom satu, prilici sudjelovanja u donošenju pravila te donošenju odluka sa iskustvom nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama. Odnosno ovim istraživanjem pokazalo se da se nijedna od navedenih varijabli ne može predvidjeti putem iskustva nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama. Ipak, kada se gledaju rezultati na ukupnom uzorku mogu se uočiti zanimljivi te po pitanju školske klime zabrinjavajući rezultati. Naime, samo polovina učenika (52,7%) percipira da učenici u školi imaju priliku predlagati aktivnosti na nastavnom satu (Tablica 11), dok samo 23,5% učenika smatra da učenici imaju priliku sudjelovati u donošenju pravila, te 39,1% smatra kako imaju priliku sudjelovati u donošenju odluka.

Izgleda kako hrvatski obrazovni sustav ne predviđa učenike kao važne donositelje ili sudionike u donošenju pravila i odluka. Navedeno može kod učenika stvoriti osjećaj da ne doprinose

poboljšanju uspjeha škole, mogu se osjećati isključeno što dovodi do manjeg osjećaja zajedništva, te lošije komunikacije i interakcije, čime se narušava pozitivno školsko okruženje (Tableman, 2014).

Tablica 11 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici u školi imaju priliku predlagati aktivnosti na nastavnom satu

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici u školi imaju priliku predlagati aktivnosti na nastavnom satu						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	18 8,5%	30 14,1%	65 30,5%	39 18,3%	33 15,5%	28 13,1%	213 100,0%
Da	18 8,3%	24 11,1%	71 32,9%	45 30,8%	30 13,9%	28 13,0%	216 100,0%
Total	36 8,4%	54 12,6%	136 31,7%	84 19,6%	63 14,7%	56 13,1%	429 100,0%

Hi-kvadrat 1,482, $p = 0,915$

Tablica 12 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici imaju priliku sudjelovati u donošenju pravila

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici imaju priliku sudjelovati u donošenju pravila						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	3 1,4%	13 6,2 %	31 14,7%	62 29,4%	34 16,1%	68 32,2%	211 100,0%
Da	7 3,2%	9 4,1%	38 17,5%	69 31,8%	35 16,1%	59 27,2%	217 100,0%
Total	10 2,3%	22 5,1%	69 16,1%	131 30,6%	69 16,1%	127 29,7%	428 100,0%

Hi-kvadrat 3,980, $p = 0,55$

Tablica 13 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Učenici imaju priliku sudjelovati u donošenju odluka

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Učenici imaju priliku sudjelovati u donošenju odluka						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	5 2,4%	34 16,0 %	46 21,7%	40 18,9%	38 17,9%	49 23,1%	212 100,0 %
Da	7 3,2%	24 11,1%	51 23,6%	59 27,3%	34 15,7%	41 19,0%	216 100,0 %
Total	12 2,8%	58 13,6%	97 22,7%	99 23,1%	72 16,8%	90 21,0%	428 100,0 %

Hi-kvadrat 6,858, $p = 0,231$

9.4. Mjera do koje škola pruža jasna, konzistentna i korektna pravila

Posljednjih nekoliko tablica odnosi se na povezanost četvrtog seta varijabli školske klime koji se odnosi na mjeru do koje škola pruža jasna, konzistentna i korektna pravila, te iskustva nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama koje su učenici vidjeli ili o kojem su čuli od drugih.

Tablica 14 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Svima je jasno koja će ponašanja u školi biti nagrađena

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Svima je jasno koja će ponašanja u školi biti nagrađena						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	37 17,5%	42 19,8 %	71 33,5%	36 17,0%	16 7,5%	10 4,7%	212 100,0 %
Da	46 21,7%	45 21,2%	67 31,6%	29 13,7%	7 3,3%	18 8,5%	212 100,0 %
Total	83 19,6%	87 20,5%	138 32,5%	65 15,3%	23 5,4%	28 6,6%	424 100,0 %

Hi-kvadrat 7,757, $p = 0,170$

Tablica 15 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – U školi su učenici na jednak način nagrađeni za jednake uspjehe

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	U školi su učenici na jednak način nagrađeni za jednake uspjehe						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	26 12,3%	43 20,3 %	51 24,1%	47 22,2%	22 10,4%	23 10,8%	212 100,0 %
Da	23 10,8%	38 17,9%	54 25,5%	43 20,3%	18 8,5%	36 17,0%	212 100,0 %
Total	49 11,6%	81 19,1%	105 24,8%	90 21,2%	40 9,4%	59 13,9%	424 100,0 %

Hi-kvadrat 4,020, p= 0,547

Tablica 16 Nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama – Postupci vezani uz primjenu pravila često su ignorirani

Iskustvo nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama	Postupci vezani uz primjenu pravila često su ignorirani						Total
	Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem	
Ne	10 4,7%	29 13,6 %	52 24,4%	70 32,9%	35 16,4%	17 8,0%	213 100,0 %
Da	21 9,9%	36 16,9%	50 23,5%	60 28,2%	24 11,3%	22 10,3%	213 100,0 %
Total	31 7,3%	65 15,3%	102 23,9%	130 30,5%	59 13,8%	39 9,2%	426 100,0 %

Hi-kvadrat 8,157, p= 0,148

Budući da nijedna varijabla iz seta nije statistički značajno povezana s iskustvom nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama, od ukupno 10 prikazane su one tablice koje imaju najzanimljivije podatke. Naime, iz Tablice 14 vidimo kako na ukupnom uzorku 72,6% učenika smatra kako je svima jasno koja će ponašanja u školi biti nagrađena, međutim samo polovica učenika smatra kako su učenici u školi na jednak način nagrađeni za jednake uspjehe (55,5%),

dok se ostatak učenika (44,5%) ipak ne slaže s tim (Tablica 15) što je poprilično zabrinjavajuće jer upućuje na nepoštivanje pravila. U prilog tome ide i Tablica 16 prema kojoj 46,5% učenika smatra kako su postupci uz primjenu pravila često ignorirani.

Dakle, može se zaključiti kako je školska klima u ovom slučaju djelomično narušena budući da nije dovoljno samo uspostaviti jasna pravila već je važno i njihovo dosljedno provođenje jer jedino tako škola može biti sigurno mjesto što pak smanjuje razinu nasilja te je poticajno za traženje pomoći žrtvama nasilja (Vlah i Perger 2014:19, a prema Thapa, Cohen, Higgins-D'Alessandro i Guffey, 2012:5).

10. ZAKLJUČAK

10.1. Verifikacija hipoteza

Istraživanje je školske godine 2017./2018. provedeno s ciljem da se istraži povezanost školske klime i nasilnog ponašanja učenika na društvenim mrežama. Rad polazi od hipoteza da ne postoji povezanost između varijable kojom smo utvrđivali jesu li učenici vidjeli ili čuli za nasilno ponašanje učenika na društvenim mrežama te komponenti školske klime. Školsku klimu smo istraživali na temelju prirode odnosa između nastavnika i učenika, prirode odnosa među učenicima, mjera do koje je učenička autonomija dozvoljena pri donošenju odluka i mjera do koje škola pruža jasna, konzistentna i korektna pravila.

Gradski ured za odgoj i obrazovanje Grada Zagreba je zajedno sa ravnateljima škola dao pristanak za početak istraživanja koje je u konačnici provedeno na 451 učeniku iz šest srednjih škola u Gradu Zagrebu.

Rezultati su prikazani u kontingencijskim tablicama uz koje je prikazan podatak o statističkoj značajnosti i Hi-kvadrat testu, pa stoga možemo donijeti odluku o prihvatanju ili neprihvatanju nultih hipoteza na kojima se temelji ovo pilot istraživanje.

Na temelju testiranja povezanosti odnosa među učenicima i pojave nasilja na društvenim mrežama, odnosno jesu li učenici vidjeli ili čuli za nasilje učenika na društvenim mrežama, možemo odbaciti prvu nultu hipotezu (H_1).

Druga hipoteza (H_2) o nepostojanju povezanosti između prirode odnosa učenika i nastavnika i toga jesu li učenici vidjeli ili čuli za nasilno ponašanje drugih učenika na društvenim mrežama, također nije prihvaćena.

Dok prve dvije nulte hipoteze možemo odbaciti, treću hipotezu koja pretpostavlja nepostojanje statistički značajne povezanosti između dozvoljene učeničke autonomije pri donošenju odluka i pojave nasilja učenika na društvenim mrežama, odnosno jesu li učenici za takvo čuli ili su ga vidjeli, možemo prihvatiti.

Na temelju dobivenih rezultata, možemo prihvatiti i četvrtu hipotezu (H_4) koja govori da ne postoji statistički značajna povezanost između jasnih, konzistentnih i korektnih pravila škole te pojave nasilja učenika na društvenim mrežama, odnosno toga jesu li učenici takvo ponašanje vidjeli ili su za njega čuli.

10.2. Praktične implikacije rezultata istraživanja

Internet je svjetska komunikacijska mreža koja korisnicima nudi lakše povezivanje i omogućuje lakši pronalazak brojnih informacija te nudi veću mogućnost za različite oblike komunikacije koja je sve brža i sve češće zamjenjuje komunikaciju u licem u lice obliku. Mladi čine najveći broj korisnika koji uživaju brojne prednosti Interneta. Međutim, korištenje Interneta nudi jednaku mogućnost za korištenje u negativne svrhe, čije žrtve često budu mladi. Jedan od najvećih problema je upravo pojava nasilja na Internetu, posebno na društvenim mrežama. Na tragu te činjenice se i pojavila ideja o provedbi istraživanja koje bi ispitalo povezanost nasilja učenika na društvenim mrežama i školske klime, budući da mladi provode puno vremena u školi i škola je kao takva važan odgojni čimbenik u odrastanju mladih.

Dobiveni rezultati ukazuju da postoji povezanost dvije od četiri spomenutih komponenti škole klime sa nasilnim ponašanjem učenika na društvenim mrežama. Potvrđena je povezanost odnosa između učenika i iskustva nasilja na društvenim mrežama. Također je vidljiva povezanost između odnosa učenika i nastavnika sa iskustvom nasilja na društvenim mrežama. Međutim, rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanost između nasilja učenika na društvenim mrežama i percepcije učeničke autonomije pri donošenju odluka kao i povezanost sa postojanjem jasnih konzistentnih i korektnih pravila škole.

Slijedom navedenog možemo zaključiti da je pojava nasilnog ponašanja učenika na društvenom mrežama povezana sa odnosima u školi među učenicima i učenika sa nastavnicima, što su dvije važne komponente u određivanju kakva je školska klima. Drugim riječima, učenici koji odnose sa drugim učenicima i nastavnicima percipiraju kao bolje, imaju manje iskustva sa pojavom nasilja na društvenim mrežama. To je važan podatak koji ukazuje na potrebu konstantnog i upornog rada na poboljšanju odnosa među učenika i učenika sa nastavnicima budući da to može pozitivno utjecati na suzbijanje pojave nasilja učenika na društvenim mrežama.

Navedeno potvrđuje i istraživanje autorica Velki i Vrdoljak (2013:103) koje navode da negativan emocionalni odnos djeteta s nastavnikom povećava vjerojatnost javljanja nasilnoga ponašanja, posebice kod djece mlađe školske dobi. Vidljivo je dakle da nastavnik ima najvažniju ulogu u kreiranju odnosa sa učenicima, a kako bi ostvario i zadržao kvalitetne međuljudske odnose sa učenicima važno je da ih učenici doživljavaju kao prijateljski

raspoložene i brižne osobe koje se odnose prema njima s uvažanjem jer na taj način učenici češće razvijaju osjećaj pripadanja školi te jačaju pozitivne odnose s ostalim učenicima (Smontara, 2008 prema Vlah, Perger 2014:4).

Pojavnost nasilja na društvenim mrežama je problem s kojim se mladi sve više susreću i to može imati brojne dugoročne posljedice na njihove živote i izgradnju ličnosti, a budući da svi ljudi, pa tako i mladi zaslužuju život bez nasilja, važno je znati i prepoznati uzroke tog problema kako bi ga se onda moglo i suzbiti. Slijedom navedenog, ovo istraživanje može biti od koristi podizanju svijesti nastavnika u školama kako bi, kroz rad na poboljšanju međuljudskih odnosa mogli poraditi na prevenciji nasilja učenika.

Ovo istraživanje se temeljilo na kvalitativnom postupku anketiranja, no za buduća istraživanja pojavnosti nasilja učenika na društvenim mrežama bi se bilo korisno poslužiti metodom intervjuiranja prilikom ispitivanja učenika, budući da bi se na taj način moglo saznati još detaljnije informacije koje bi bile korisne u suzbijanju pojave nasilja učenika na društvenim mrežama.

LITERATURA

1. Accordino, D. B., & Accordino, M. P. (2011). „An exploratory study of face-to-face and cyberbullying in sixth grade students“. *American Secondary Education*, 40(1), 14-30.
2. Benzmilller, H. (2013). Notes & Comments. „The cyber-Samaritans: exploring criminal liability For the “innocent” bystanders of cyberbullying“. *Northwestern University Law Review*, 107 (2), 927-962.
3. Bezinović, P. (ur.) (2010). „Samovrednovanje škola – prva iskustva u osnovnim školama.“ Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
4. Benders, David S., (2012) „School Climate and Cyber-Bullying“. Union College - Educational Studies Unit
5. Bilić V. (2012) „Nasilje nad djecom i među djecom.“ Jastrebarsko. Naklada Slap. 250-275
6. Bošnjak, B. (1997). *Drugo lice škole. Istraživanje razredno-nastavnog ozračja*. Zagreb: Alinea, 36-38
7. Buljan-Flander, G., Karlović, A., Ćosić, I. (2004). „Izloženost djece zlostavljanju putem internet.“ *Medix*, 54/55(10), 159-161.
8. Ciboci, L. (2014), „Grupe mržnje na društvenim mrežama.“ U: Majdak, M. (ur.), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, 13-27.
9. Chi En Kwan, Grace & Skoric, Marko. (2013). „Facebook bullying: An extension of battles in school“. *Computers in Human Behavior*. 29. 16–25.
10. Dehue, F., Bolman, C., Vollink, T., Pouwelse, M. (2012). „Cyberbullying and Traditional Bullying in Relation to Adolescents“ Perception of Parenting. *Journal of CyberTherapy & Rehabilitation*. 5 (1). 25–34.
11. Domović, V. (2003). *Školsko ozračje i učinkovitost škole*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 22-49

12. Dooley, J. J., Pyżalski, J., Cross, D. (2009). „Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review.“ *Journal of Psychology*. 217 (4). 182-188
13. Eliot, Megan & Cornell, Dewey & Gregory, Anne & Fan, Xitao. (2010). „Supportive school climate and student willingness to seek help for bullying and threats of violence.“ *Journal of school psychology*. 48. 533-539.
14. Heiman, T., Olenik-Shemesh, D. (2015). „Cyberbullying Experience and Gender Differences Among Adolescents in Different Educational Settings“. *Journal of Learning Disabilities*. 48 (2). 146-155
15. Kantorova, J. (2009). „The School Climate – Theoretical Principles and Research from the Perspecive od Students, Teachers and Parents“. *Odgojne znanosti*. 11(1(17)), 183-189
16. Knox, J.A. (2011). „Teachers’ Perceptions of Job Satisfaction and School Climate in an Era of Accountability: A Mixed Methods Study of Two High Schools on Tennessee’s High Priority List.“ University of Tennessee
17. Kodžoman I. (2013) „Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju“ Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 110-127
18. Kowalski, Robin & Limber, Susan. (2008). „Electronic Bullying Among Middle School Students.“ *The Journal of adolescent health : official publication of the Society for Adolescent Medicine*. 41. 22-30.
19. Krmek, M., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2007), „Nasilje među vršnjacima Internetom“ U Kolesarić V. (ur.), *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet. 125-132.
20. Kušić, S. (2010). „Online društvene mreže i društveno umrežavanje kod učenika osnovne škole: navike Facebook generacije.“ *Život i škola*, vol 24(2): 103-125.

21. Juvonen, Jaana & F Gross, Elisheva. (2008). „Extending the School Grounds?-Bullying Experiences in Cyberspace.“ *The Journal of school health*. 78. 496-505.
22. Li, Qing. (2007). „New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools.“ *Computers in Human Behavior*, 23. 1777-1191.
23. Mandarić, V. (2012), „Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih.“ *Bogoslovna smotra*. 82(1): 131-149.
24. Matijević, A. (2014), „Nasilje nad i među mladima na Internetu.“ U: Majdak, M. (ur.), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, 13-27
25. Olweus, D. (1998): *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb. Školska knjiga, 18-45.
26. Ortega-Ruiz, et al. (2009). „The Emotional Impact on Victims of Traditional Bullying and Cyberbullying A Study of Spanish Adolescents.“ 217. 197-204.
27. Osmanbegović, E. (2011). „Aspekti ranjivosti korisničkih podataka na društvenim mrežama – Slučaj Bosne i Hercegovine.“ *Tranzicija*, 13(28), 70-79
28. Peterson, R. L. i Skiba, R. (2001).„ Creating School Climates That Prevent School Violence.“ *The Social Studies*, July/August: 167-175.
29. Petrie, Kevin (2014) „The Relationship Between School Climate and Student Bullying“ *TEACH Journal of Christian Education*: Vol. 8: Iss. 1, Article 7, 25-35
30. Popović-Čitić, B. (2009): „Vršnjačko nasilje u sajber prostoru.“ *Temida*, 12 (3), 43-62.
31. Pregrad, J. i sur.(2007) „Projekt za sigurno i poticajno okruženje u školama – prevencija i borba protiv nasilja među djecom.“ Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Zagreb
32. Prvičić, I. (2001a). „Razredna dinamika iz perspektive psihologa.“ *Dijete ili učenik*. Karlovac

33. Puzić, S., Baranović, B., Doolan, K. (2011). „Školska klima i sukobi u školi.“ *Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 49(3 (191)). 335-358
34. Reić Ercegovac I. (2016) „Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom.“ *Filozofski fakultet u Splitu*, 251-271
35. Relja, J. (2006). „Kako se učenici osjećaju u školi.“ *Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LII(15-16), 87-96.
36. Sakellariou, Dikaios & Pollard, Nick. (2012). Sakellariou D. & Pollard N. (2012). „A commentary on the socialresponsibility of occupational therapy education.“ *Journal of Further and Higher Education*
37. Slonje, Robert & Smith, Peter & Frisén, Ann. (2013). „The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. “ *Computers in Human Behavior*. 29. 26–32.
38. Strabić, N., Tokić Milaković, A. (2016). „Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja.“ *Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 24(2), 166-183.
39. Tableman B. (2014) „Scool Climate and Learning, Best Practice Briefs“. University-Community Partnerships, Mishigan State University. 1-10
40. Thapa, A., Cohen, J., Higgins-D'Alessandro i Gueffey, S. (2013). „A review of school climate research.“ *Review of Educational Research*, 83(2). 357-385
41. Vejmelka, L. (2012). „Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji.“ *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (2), 215-240
42. Velki, T., Antunović, A. (2014). „Razvoj i validacija hrvatskog upitnika školske klime za učenike.“ *Suvremena psihologija*, 17(2), 151-165

43. Velki T. (2013) „Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja.“ *Učiteljski fakultet*, 101-120

44. Vlah, N., Perger, S. (2014). „Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole.“. *Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 22(1), 1-25

45. Thomas Washington, E. (2014). „An Overview of Cyberbullying in Higher Education.“ *Adult Learning*, 26(1), 21-27.

46. Way, N., Reddy, R. and Rhodes, J. (2007) „Students’ Perceptions of School Climate during Middle School Years: Associations with Trajectories of Psychological and Behavioural Adjustment.“ *American Journal of Community Psychology*, 40, 194-213

47. Willard, N. (2007) „Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress.“ *Research Publishers LL*

48. Wolak, Janis & Mitchell, Kimberly & Finkelhor, David. (2008). „Does Online Harassment Constitute Bullying? An Exploration of Online Harassment by Known Peers and Online-Only Contacts.“ *The Journal of adolescent health : official publication of the Society for Adolescent Medicine*.

Novinski članci:

1. Mreža mladih Hrvatske - Govor mržnje na Internetu i ostali oblici online nasilja“ preuzeto s: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Pozicijski_GovorMr%C5%BEenjeNaInternetu.pdf, 09.rujna 2017

2. Korak po korak (2016.).„Delete cyberbullying - priručnik za roditelje.“ Nastao u sklopu projekta Delete cyberbullying. Preuzeto s: <http://www.udrugaroditeljjakpk.hr/prevencijaelektronickog-nasilja/452-deletecyberbullying-prirucnik-za-roditelje>. 10. 10. 2017.

3. Facebook demographics analysis reveals several startling truths, preuzeto s: http://thenextweb.com/facebook/2017/03/22/facebook-demographics-analysis-startling-truths/#.tnw_V0XILj4G, 05.listopada, 2017
4. Facebook korisnici u Hrvatskoj, preuzeto s: <http://kingkong.agency/facebook-korisnici-hrvatskoj/>, 09. 09. 2017
5. „Snapchat – Društvena mreža budućnosti“ preuzeto s: <http://pcchip.hr/internet/snapchat-drustvena-mreza-buducnosti/>, 02.09.2017.
6. „Zlostavljanje putem mobitela i interneta - suvremenih tehnologija“ preuzeto s: <http://stari.mup.hr/13047.aspx>, 02.09. 2017.
7. „Ubila se zbog nasilja preko internet: Samoubojstvo 15-godišnje djevojčice šokiralo Zagorje“ preuzeto s: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/ubila-se-zbog-nasilja-preko-interneta-samoubojstvo-15-godisnje-djevojke-sokiralo-zagorje/1149239/> 29.08.2017.
8. „Pobuna zbog samoubojstva maloljetne djevojke: Italija pokrenula istragu protiv Facebooka na zahtjev roditelja“ preuzeto s: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/pobuna-zbog-samoubojstva-maloljetne-djevojke-italija-pokrenula-istragu-protiv-facebook-a-na-zahtjev-roditelja/1148621> 29.08.2017.
9. „2017 Bullying Statistics – The Annual Bullying Survey 2017“ preuzeto s <https://www.ditchthelabel.org/research-papers/the-annual-bullying-survey-2017/> 28.08.2017.
10. „Smrt iz virtualnog svijeta nam se opasno približava: Suicidalna ruska igra za tinejdžere na vratima Hrvatske“ preuzeto s: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/smrt-iz-virtualnog-svijeta-nam-se-opasno-priblizava-suicidalna-ruska-igra-za-tinejdzere-na-vratima-hrvatske/5977941/> 28. 08. 2017.

Prilog

Anketni upitnik

Na sljedeća pitanja moguće je odabrati samo jedan od ponuđenih odgovora.

Odabrani odgovor označi s X.

1. Kolektivna efikasnost

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	Ako učenik ne uspije nešto naučiti prvi put, drugi put će mu nastavnici pojasniti na drukčiji način.						
2.	Nastavnici u ovoj školi vješti su u više metoda podučavanja.						
3.	Nastavnici u ovoj školi dobro su pripremljeni za predavanje svoga predmeta.						
4.	Nastavnici u ovoj školi uvjereni su kako svaki učenik može svladati gradivo.						
5.	Ako učenik ne želi učiti nastavnici u ovoj školi odustanu od njega.						
6.	Nastavnici u ovoj školi ne uspijevaju doprijeti do svakog učenika.						
7.	Nastavnici u ovoj školi nemaju vještine potrebne za poticanje učenika da uče s razumijevanjem.						
8.	Nastavnici u ovoj školi na različite načine potiču učenike na učenje.						
9.	Nastavnici u ovoj školi mogu uspješno raditi sa zahtjevnim učenicima.						
10.	Nastavnici u ovoj školi uvjereni su da će uspjeti motivirati svoje učenike.						
11.	Nedostatak nastavnih materijala i pribora otežava podučavanje.						
12.	Nastavnici u ovoj školi nemaju vještine za nošenje s učenicima koji imaju problema s disciplinom.						
13.	Nastavnici u ovoj školi smatraju kako postoje učenici do kojih nitko ne može doprijeti.						
14.	Kvaliteta školske zgrade olakšava nastavu i proces učenja.						
15.	Zloraba droga i alkohola u okruženju škole otežava učenje učenicima.						
16.	Ova škola surađuje sa zajednicom i time omogućuje učenicima da uspješno uče.						
17.	Učenici u ovoj školi nisu motivirani za učenje.						
18.	Učenje je u ovoj školi otežano jer su učenici zabrinuti za vlastitu sigurnost.						

19.	Nastavnici u ovoj školi trebaju više iskustva kako bi znali nositi se s takvim učenicima.						
-----	---	--	--	--	--	--	--

2. Priroda odnosa između nastavnika i učenika

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	U ovoj školi učenici poštuju nastavnike.						
2.	U ovoj školi nastavnici brinu o učenicima.						
3.	U ovoj školi nastavnici pridonose tome da učenici imaju dobro mišljenje o sebi.						

3. Priroda odnosa među učenicima

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	U ovoj se školi učenici međusobno poštuju.						
2.	U ovoj si školi učenici međusobno pomažu.						
3.	Učenici se u ovoj školi zaista trude dobiti najbolje moguće ocjene.						
4.	Učenici u ovoj školi ulažu mnogo energije u ono što čine.						
5.	Učenici u ovoj školi su brižne osobe.						
6.	Učenici u ovoj školi se teško međusobno slažu.						
7.	U ovoj školi učenici si međusobno vjeruju.						

4. Mjera do koje je učenička autonomija dozvoljena pri donošenju odluka

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	Učenici u ovoj školi imaju priliku predlagati aktivnosti na nastavnom satu.						
2.	U ovoj školi učenici imaju priliku sudjelovati u donošenju pravila.						
3.	Učenicima u ovoj školi pružena je prilika da sudjeluju u donošenju odluka.						

5. Mjera do koje škola pruža jasna, konzistentna i korektna pravila

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	Pravila ove škole su poštena.						

2.	Sankcije za kršenje školskih pravila ove škole jednake su bez obzira na to tko ste.						
3.	Svi znaju koja su pravila ove škole.						
4.	Nastavnici u ovoj školi učenicima objasne što se od njih očekuje.						
5.	U ovoj školi postupci vezani uz primjenu pravila su jasni.						
6.	Svima je jasno koja će ponašanja biti nagrađena u ovoj školi.						
7.	U ovoj školi, ljudi su na jednak način nagrađeni za jednake uspjehe.						
8.	U ovoj školi znaju što se i kada čini.						
9.	U ovoj su školi ljudi upoznati s time kako zaslužiti nagradu.						
10.	Postupci vezani uz primjenu pravila su često ignorirani u ovoj školi.						

6. Izvršavanje školskih obveza

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	Učenici u ovoj školi učenici aktivno sudjeluju u nastavi.						
2.	Učenici u ovoj školi redovito izvršavaju zadatke.						
3.	Učenici u ovoj školi rado uče.						
4.	Učenici u ovoj školi rado čitaju.						
5.	Učenici u ovoj školi imaju pozitivan stav prema lektiri						
6.	Učenici u ovoj školi redovito čitaju lektiru.						
7.	Učenici u ovoj školi redovito samostalno izvršavaju zadatke vezane uz lektiru.						
8.	Učenici u ovoj školi iskazuju želju za čitanjem lektira određenih sadržaja.						
9.	U ovoj školi nastavnici prihvaćaju prijedloge učenika pri odabiru lektirnih djela.						

7. Nasilje

		Izrazito se slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Izrazito se ne slažem
1.	U ovoj se školi učenici međusobno nazivaju pogrđnim imenima.						
2.	U ovoj školi učenici nastavnike nazivaju pogrđnim imenima.						
3.	U ovoj se školi učenici loše ponašaju jedni prema drugima.						
4.	U ovoj se školi učenici loše ponašaju prema nastavnicima.						
5.	Neki učenici u ovoj školi govore da će tući ili udarati druge učenike.						
6.	Neki učenici u ovoj školi govore da će tući ili udarati nastavnike.						

7.	U ovoj školi postoje učenici koji izazivaju druge učenike.						
8.	U ovoj školi postoje učenici koji izazivaju nastavnike.						
9.	U ovoj školi učenici pokazuju uvredljive geste drugim učenicima.						
10.	U ovoj školi učenici pokazuju uvredljive geste nastavnicima.						
11.	U ovoj školi su česte svađe između učenika.						
12.	U ovoj školi su česte svađe između nastavnika.						
13.	U ovoj školi su česte svađe između učenika i nastavnika.						
14.	U ovoj školi neki učenici nose oružje ili noževe.						
15.	Netko mi je u ovoj školi ponudio ili pokušao prodati drogu.						
16.	U školu nosim nešto čime se mogu zaštititi, ako me netko napadne.						
17.	U ovoj školi netko od učenika mi je prijetio da će me ozlijediti.						
18.	U ovoj školi netko od učenika me fizički napao.						
19.	U ovoj sam školi u strahu od toga da će me netko od učenika ozlijediti ili me uznemiravati.						

8. Sjetite se kada si zadnji put vidio nasilno ponašanje učenika prema nastavnicima ili si o tome čuo. Što si učinio?

Označi s X jednu ili više tvrdnji koje su istinite za tebe osobno.

Nisam vidio ni čuo za slučajeve nasilnog ponašanja učenika nad nastavnicima.	
Nisam učinio ništa po tom pitanju.	
Rekao sam roditeljima ili skrbnicima o tome.	
Rekao sam drugome nastavniku.	
Rekao sam ravnatelju ili školskom pedagogu/psihologu.	
Rekao sam nekoj od odraslih osoba u školi.	
Rekao sam nekoj od odraslih osoba izvan škole.	
Rekao sam drugome učeniku o tome.	
U tome sam trenutku sam pomogao nastavniku koji je bio žrtva nasilnog ponašanje učenika.	
Kasnije sam pomogao nastavniku koji je bio žrtva nasilnog ponašanje učenika.	
Stajao sam i promatrao.	
Zbijao sam šale na račun tog događaja.	
Pridružio sam se osobi koja je bila nasilna prema nastavniku.	
Pronašao sam nekoga tko bih događaj mogao zaustaviti.	
Podržao sam učenika koji je bio nasilan prema nastavniku.	
Nisam podržao učenika koji je bio nasilan prema nastavniku.	

9. Ako nisi ništa učinio kada si vidio nasilno ponašanje učenika prema nastavniku, koji je razlog tome?

Označi s X jednu ili više tvrdnji koje su istinite za tebe osobno.

Nisam se htio miješati.	
Bilo me strah.	
Ne znam što učiniti ili kome se obratiti u takvoj situaciji.	
Mislio sam da, ako kažem nekome, se neće učiniti ništa po tom pitanju.	
Ne volim govoriti drugima.	

Nisam mislio da je nasilje bilo toliko strašno.	
Taj me se problem nije ticao.	
Nisam htio upasti u nevolje govoreći nekome o tome.	
Mislio sam da moje uplitanje u situaciju ne bi imalo svrhe.	
Mislio sam da bih mogao biti žrtvom nasilja ako bih pokušao pomoći.	
Nešto drugo (navedi):	

10. Virtualno nasilje

Imaš li iskustvo s nekim od navedenih oblika ponašanja bez obzira na tvoju ulogu u tome (počinitelj, žrtva, promatrač)? Na svaku tvrdnju možeš označiti s X samo jedan odgovor.

		DA	NE
1.	Slanje anonimnih poruka mržnje.		
2.	Poticanje grupne mržnje.		
3.	Širenje nasilnih i uvredljivih komentara o vršnjaku.		
4.	Kreiranje internetskih stranica (blogova) koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka.		
5.	Slanje tuđih fotografija te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama.		
6.	Otkrivanje osobnih informacija o drugima.		
7.	„Provaljivanje“ u tuđe profile na društvenim mrežama.		
8.	Slanje zlobnih i neugodnih sadržaja o drugima.		
9.	Prijetnje.		
10.	Otvaranje lažnih profila na društvenim mrežama pod tužim imenom.		
11.	Uvredljiva komunikacija u tuđe ime na društvenim mrežama.		
12.	Zlonamjerno pisanje ružnih komentara na fotografije i statuse koje objavi žrtva.		

11. Navedi društvene mreže kojima se koristiš.

12. Navedi društvenu mrežu kojom se koristiš najčešće.

13. Koliko prosječno sati dnevno provodiš na internetu (računalo, mobitel)?

a. manje od pola sata b. od pola sata do 2 sata c. od 2 sata do 4 sati

d. od 4 sata i više

14. Sjeti se kada si se na društvenim mrežama susreo s najtežim oblikom nasilja prema nekome iz škole ili nekome koga poznajete. Označi kako si tom prilikom postupio.

Označi s X jednu ili više tvrdnji koje su istinite za tebe osobno.

Nisam vidio ni čuo za slučajeve nasilnog ponašanja na društvenim mrežama.	
Ignoriram	
Aktivno sudjelujem pod svojim profilom (pisanje, uključivanje u nasilje)	
Aktivno sudjelujem sa lažnog profila	

Pasivno sudjelujem (čitanje, prepričavanje)	
Omalovažavam one koji se ne uključuju u nasilje	
Potičem druge da se uključuju u nasilje	
Žao mi je žrtve	
Želim pomoći žrtvi	
Obratim se roditeljima	
Obratim se nastavniku	
Obratim se nekom drugom djelatniku u školi	
Pišem poruku podrške žrtvi	
Na društvenoj mreži javno stajem u obranu žrtve	
Suprotstavljam se pokretaču nasilja, ukazujući da takvo ponašanje nije u redu	

15. Ako u prethodnoj situaciji nisi učinio ništa, koji je razlog tome?

Označi s X jednu ili više tvrdnji koje su istinite za tebe osobno.

Bojao sam se da će se saznati i da ću i sama postati žrtva	
Nisam vidio smisla u tome	
Mislio sam da se ništa neće učiniti po tom pitanju.	
Nisam se htjela miješati.	
Dok se ne događa meni, svejedno mi je.	
Nije to ništa strašno, ne može nikome naštetiti.	
Žrtve su si ionako same krive.	
Nisam znao kome se obratiti u toj situaciji.	
Nadao sam se da će što prije završiti, pa neću morati ništa učiniti.	
Ako je većina bila protiv nekoga, onda sam bio i ja. Htio sam se uklopiti.	
Nešto drugo (navedi):	

16. Označi s X jednu ili više tvrdnji koje su istinite za tvoju školu.

U školi na satu razredne zajednice govorimo o problemu nasilja.	
U školi se govori o problemu nasilja na društvenim mrežama.	
U školi se održavaju radionice i projekti na temu nasilja na društvenim mrežama.	

17. Zaokruži kojeg si spola.

M Ž